

## NEPASTOVUS POSOVIETINĖS UKRAINOS POLITINIS REŽIMAS IR DEMOKRATIJOS KONSOLIDAVIMO PERSPEKTYVOS

ŽIVILĖ ŠATŪNIENĖ

Šiame straipsnyje, pakoregavus „tranzitologinį“ požiūrį į politinių režimų kaitą pagal posovietinių šalių specifiką ir papildžius jį tam tikromis struktūrinėmis prielaidomis, yra nagrinėjama politinio režimo kaitos trajektorija Ukrainoje po 1991 m. nepriklausomybės paskelbimo. Tai daroma pasitelkiant trijų kintamųjų, kaip teigiama, darančių įtaką posovietinio politinio režimo tipui ir kaitos trajektorijai, modelį, kurį sudaro: 1) politinio elito struktūra, 2) sistemoje galiojančios „žaidimo taisyklės“ ir 3) politinio elito strategijos masių ir / ar verslo sluoksnio paramos mobilizavimo atžvilgiu. Straipsnyje teigiama, kad specifinė šių kintamųjų sąveika lėmė Ukrainos politinio režimo tapsmą savotišku „nulinės sumos“ žaidimu. Pagrindinė tokio režimo ypatybė – nuolatinis nepastovumas, trumpalaikių demokratinio valdymo etapų susipynimas su autoritarinio klaninio valdymo epizodais. Struktūrinės posovietinės Ukrainos ypatybės – neautonomiškas, nevienalytis verslo sluoksnis ir neefektyviai organizuota darbininkų klasė – leidžia prognozuoti, kad toks nestabilus, nepastovus režimas išliks ir ateityje. „Nulinės sumos“ žaidimas yra konsoliduota Ukrainos politinio režimo forma.

---

Živilė Šatūnienė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė (el. paštas: zivilė.satuniene@tspmi.vu.lt).

© Živilė Šatūnienė, 2006

Straipsnis įteiktas redakcijai 2005 m. lapkričio 20 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2006 m. sausio 23 d.

## *Įvadas*

Vienareikšmiškai įvertinti Ukrainos posovietinio politinio režimo kaitos rezultatus, vartojant „tranzitologijos“ paradigmai būdingas sąvokas bei sampratas<sup>1</sup>, t. y. kaip pavykusią ar nepavykusią demokratizaciją, vargiai įmanoma. Paskutinius keturiolika šios šalies politinės istorijos metų trumpalaikiai demokratinių lūkesčių laikotarpiai yra susipynę su demokratijos atžangos etapais. Po dar sovietmečiu prasidėjusio politinio režimo liberalizavimo 1990–1994 m., iki pirmųjų konkurencinių nepriklausomos Ukrainos Aukščiausiosios Rados rinkimų šalyje įvyko aiški senojo (komunistinio) politinio elito fragmentacija, 1996 m. buvo priimta iš esmės demokratinio valdymo principus atitinkanti šalies Konstitucija. Tačiau, kai 1994 m. prezidentu tapo L. Kučma, šalyje pamažu vėl ėmė stiprėti autoritarizmo tendencijos, politinėje sistemoje išsigalėjo „oligarchiniai“ klanai, vis agresyviau valdančiojo elito naudai buvo kreipiami bei klastojami rinkimų rezultatai. Galiausiai manipuliacijos 2004 m. Ukrainos prezidento rinkimų rezultatais sukėlė visuotinį gyventojų protestą, nepasitenkinimo reakciją, simboliškai pavadintą „oranžine revoliucija“. Po jos šaliai ėmė vadovauti L. Kučmai opanavusios politinės „stovyklos“ lyderiai. Daugelis politikos apžvalgininkų, mokslininkų bent jau 2004 m. pabaigoje–2005 m. pradžioje oranžinę revoliuciją buvo linkę tapatinti su autoritarinio valdymo ir „oligarchų“ klanų išsigalėjimo Ukrainos politinėje sistemoje pabaiga. Tačiau jau 2005 m. rugsėjį naująjį valdantįjį elitą ištiko vyriausybės / politinė krizė. „Revoliucijos“ lyderiai – Ukrainos prezidentas V. Juščenka ir buvusi premjerė J. Timošenko, atrodo, neišvengė korupcinių ryšių su šalies verslo grupuotėmis. Tai įpareigoja pastarųjų metų demokratinius pokyčius ir jų ilgaamžiškumą Ukrainoje vertinti labai atsargiai. Kyla klausimas, ar politinio režimo Ukrainoje nepastovumas nėra „normali“, nuolatinė jo ypatybė, ar Ukrainoje apskritai įmanoma konsoliduoti demokratiją, t. y. ne tik rutinizuoti demokratines procedūras, bet ir įtvirtinti liberalų demokratinį politinį režimą, kuriame efektyviai užtikrinamos R. Dahlio

išskirtos „poliarizacijai“ būdingos teisės bei laisvės, egzistuoja politinis pliuralizmas ir tolerancija.

Šio straipsnio tikslas – teorizuoti Ukrainos politinio režimo kaitą posovietiniu laikotarpiu ir atskleisti demokratijos įtvirtinimo šioje šalyje perspektyvas. Posovietinės Ukrainos politinio režimo analizė yra atliekama pakoreguotoje „tranzitologinėje“ paradigmoje, kuri tradiciškai daugiausia dėmesio demokratiniuose „perėjimuose“ skiria politinio elito struktūros ir elito tarpusavio susitarimų („žaidimo taisyklių“) analizei. Pirmojoje straipsnio dalyje yra tikslinamos kai kurios „tranzitologų“ vartojamos sąvokos, sukuriamas posovietinių politinių režimų kaitos trajektorijų analizei labiau tinkamas teorinis modelis. Šiame modelyje, skirtingai nei klasikinėje „tranzitologijoje“, yra fiksuojama, kaip specifiniai posovietinės visuomenės bruožai – neformalių institucijų dominavimas, partinės demokratijos tradicijų nebuvimas, socialinė-ekonominė visuomenės struktūra – gali veikti politinio režimo kaitos trajektoriją, jo konsolidavimo tam tikroje situacijoje perspektyvas. Antroji straipsnio dalis skirta Ukrainos politinio režimo kaitos analizei po 1991 m. nepriklausomybės paskelbimo ir šio režimo perspektyvų prognozėms.

## ***1. Posovietinių politinių režimų kaitos analizės teorinis modelis***

### ***1.1. Bendrųjų „tranzitologijos“ „defektų“ koregavimas ir jos pritaikymas posovietinių šalių specifikai***

J. J. Linzo, A. Stepano, G. O'Donnello, P. Schmitterio ir kt. autorių kurta ir beveik porą paskutinių XX a. dešimtmečių dominavusi „tranzitologinė“ paradigma bene labiausiai buvo ir tebėra kritikuojama dėl to, jog autoritarinių režimų kaitą ši teorinė perspektyva nagrinėjo kaip linijinį perėjimą – iš taško A (autoritarinio režimo) į tašką B (demokratiją). Kitokios perėjimo alternatyvos nebuvo numatytos, o bet koks, net ir minimalus, autoritarinio režimo liberalizavimas jau

buvo traktuojamas kaip judėjimas visavertės, liberalios demokratijos link<sup>2</sup>. Visame demokratizacijos procese išskyrę du savarankiškus etapus – perėjimo į demokratinį režimą ir demokratijos konsolidaciją, – tranzitologai nustatė (o tiksliau, perėmė iš J. A. Schumpeterio) aki-vaizdžiai nepakankamus pirmojo etapo pabaigos, t. y. perėjimo į demokratiją, kriterijus – tariamąjį perėjimą į demokratiją, pasak jų, žymi formalūs, minimalistiniai ir daugiausia su procedūriniais režimo funkcionavimo ypatumais susiję indikatoriai. Pavyzdžiui, G. Sørensenas teigia, kad perėjimo į demokratiją etapas baigiasi, įvykus laisviems rinkimams ir jų pagrindu suformavus naują vyriausybę<sup>3</sup>. Tačiau antrajame demokratizacijos etape, pasak „tranzitologų“, jau turi būti įtvirtinta liberali, o ne tik procedūrinė demokratija (šios papildomi privalomi atributai greta laisvų, konkurencinių rinkimų yra platesnio pilietinių bei politinių teisių spektro, būdingo R. Dahlio „poliarchijai“ užtikrinimas bei efektyvi išrinktųjų valdžia)<sup>4</sup>. Posovietinės Ukrainos, taip pat daugelio kitų „trečiosios demokratizacijos bangos“ šalių partitės parodė (ypač akivaizdžiai – Baltarusijos, Rusijos, daugumos Pietų Kaukazo valstybių), jog vienerių konkurencinių rinkimų surengimas ir / ar demokratinio valdymo principus deklaruojančios konstitucijos priėmimas anaipol nereiškia perėjimo į demokratiją, kurią, anot „tranzitologų“, belieka tik rutinizuoti. Netgi demokratinį procedūrų kartojimas dar nesuponuoja, jog tose šalyse bus konsoliduotos liberalios demokratijos.

Be to, „perėjimo į demokratiją“ teorijose, aiškinant politinę plėtrą bei režimų pokyčius, daugiausia dėmesio buvo skiriama pagrindinių politinių veikėjų (elito) elgsenai ir jų sprendimams (susitariams) analizuoti, tačiau visiškai abstrahuojamasi nuo istorinių ir struktūrinių sąlygų, kuriomis jie veikia. Į „trečiosios bangos“ demokratizacijos procesą buvo žiūrima tarsi į tam tikroje geografinėje vietoje „atsivėrusį galimybių langą“, kai tereikia tinkamai „sumeist-rauti“ demokratinį režimą ir jis gyvuos bet kurioje šalyje, nesvarbu, kokios bus aplinkybės<sup>5</sup>. Tokia teorinė prieiga „tranzitologus“ taip pat pastūmėjo daryti nepagrįstai optimistiškas išvadas apie demokratizacijos proceso atskirose šalyse, ypač posovietinėse, perspektyvas.

„Tranzitologinėje“ paradigmoje buvo sukurta tam tikra „elitų ir paktų“ teorija, aiškinanti tariamąjį perėjimą (arba neperėjimą) iš autoritarinio į demokratinį režimą, tačiau vadinamasis „demokratijos konsolidavimo“ etapas liko be teorijos, t. y. be jokių išplėtotų paaiškinimų, *kaip* ir *kada* demokratija tampa (arba netampa) „vieninteliu žaidimu mieste“<sup>6</sup>. „Tranzitologijos“ teorijos neatskleidė, ar / kodėl šiame etape ankstesnieji nedemokratai (su senuoju autoritariniu režimu susijęs politinis elitas) „atsiverčia“ ir tampa demokratinėmis vertybių išpažinėjais, demokratinėmis procedūrų rėmėjais.

Šie minėti „tranzitologinio“ nedemokratinėms režimams kaitos aiškinimo „defektai“ / „silpnosios vietos“ neabejotinai reikalauja tam tikrų korekcijų. Pirma, demokratizacijos teorijose, nesvarbu, kiek ir kurių šio proceso etapų yra išskiriama, metodologiškai turėtų būti vadovojamasi viena demokratijos samprata. Posovietinės transformacijos patirtis byloja, jog tai turėtų būti būtent „liberalios demokratijos“ samprata. Formaliųjų procedūrinių politinės sistemos funkcionavimo kriterijų tenkinimas senosiose Vakarų demokratijose galbūt galėtų būti minimalus, tačiau vis dėlto pakankamas „ženklas“, jog sistema veikia iš esmės demokratiškai (t. y. efektyviai reprezentuojami visuomenės lūkesčiai, užtikrinamas nepriekaištingas pasyviosios rinkimų teisės realizavimas ir pan.), tačiau tikrai nėra pakankamas, norint kaip demokratiškas apibūdinti daugumą posovietinių šalių politinių sistemų.

Šiose šalyse greta formaliųjų taisyklių, deklaruojančių demokratinio valdymo principus, neretai egzistuoja ne mažiau svarbios, tačiau niekaip neformalizuotos taisyklės. „Valdžios partijų“ kontroliuojama žiniasklaidos pateikiama informacija, politiškai motyvuotos subsidijos tam tikriems regionams ar pramonės įmonėms, išoriniam spaudimui neatspari biurokratija, teismų sistema ir pan. – tokie neformalūs įtakos mechanizmai, egzistuojantys greta formaliųjų taisyklių, gali ypač reikšmingai „pakoreguoti“ politinės galios pasiskirstymą sistemoje.

Jau buvo minėta, kad demokratijos konsolidacijos etape „tranzitologija“ neišvengė tam tikros mistifikacijos – sunkiai paaiš-

kinamo ir prognozuojamo buvusių autoritarų vertybinio „atsivertimo“ į demokratų. Iš dalies tai lėmė jau aptartasis „tranzitologams“ būdingas mąstymas apie režimo kaitą linijinėje perspektyvoje. Atsikračius šio „prietaro“, tam tikros režimo formos, įskaitant ir liberalią demokratiją, konsolidavimą (rutinizavimą) galima paaiškinti labai paprastai – naudojant pačių „tranzitologų“ sukurtą „elitų ir paktų“ perėjimo į demokratiją (pirmojo demokratizacijos etapo) teoriją, tačiau nė viename politinio režimo kaitos etape neatsisakant pagrindinės metodologinės prielaidos, jog sistemoje besivaržančios politinio elito „stovyklos“ visuomet elgiasi racionaliai ir savanaudiškai, t. y. siekia visais įmanomais būdais maksimizuoti savo įtaką politiniams sprendimams. Pasak T. Clarko, demokratija atskirose šalyse tampa arba netampa „vieninteliu žaidimu mieste“ priklausomai nuo to, ar toks „žaidimas“ sistemoje veikiančiam elitui, siekiančiam valdžios, yra *geriausias*, ar ne<sup>7</sup>, – kitų demokratijos konsolidavimo kriterijų, sąlygų, autoriaus nuomone, net neverta ieškoti. Remiantis šia argumentacija ir „tranzitologo“ A. Przeworskio teiginiu, jog „demokratija – tai tokia valdymo sistema, kurioje yra aiškios taisyklės, kaip turi būti priimami politiniai sprendimai, tačiau šių taisyklių paisymas užtikrina, kad politikos rezultatai nėra žinomi iš anksto“<sup>8</sup>, galima teigti, kad liberaliai demokratijai konsoliduoti reikia ne vertybinių „demokratų“, o dviejų visiškai formalių dalykų: aiškių, sistemoje dominuojančių formaliųjų „žaidimo taisyklių“ (arba įstatymo, teisės viršenybės) ir kuo didesnės sistemoje besivaržančių politinių jėgų gausos, kad būtų užtikrintas politikos rezultatų „nenuspėjamumas iš anksto“<sup>9</sup>. Praktiškai kiekviena elito „stovykla“ siekia maksimizuoti politinės įtakos garantijas, ir tai gali bandyti daryti dviem būdais: 1) mažinti efektyvių, galinčių realiai konkuruoti, politinės sistemos dalyvių skaičių arba kokiais nors kitais būdais stiprinti savo „svorį“ sistemoje; 2) savo naudai keisti „žaidimo taisykles“. Šiuo atveju „sutartos“ „žaidimo taisyklės“ apima ir formalias, ir neformalias institucijas, kurios posovietiniuose režimuose, kaip buvo minėta, neretai egzistuoja greta viena kitos. Remiantis pirmiau išdėstyta logika, konsoliduota, t. y. santykinai

pastovi, gali būti ne tik demokratija ar autoritarizmas, bet ir „transitologams“ atrodžiusios tik tarpinės situacijos, kai politinėje sistemoje veikia ribotas dalyvių skaičius ir (arba) formaliosios „žaidimo taisyklės“ nėra dominuojančios.

## 1.2. Posovietinių politinių režimų analizės modelio kūrimas

Šiame straipsnyje, kuriant posovietinių politinių režimų kaitos analizės ir kaitos perspektyvų prognozavimo teorinį modelį, yra iš esmės vadovaujamasi pirmiau minėta dviejų kintamųjų – politinio elito struktūros ir „žaidimo taisyklių“ – teorija, ją papildant tam tikromis posovietinėms šalims būdingomis įžvalgomis.

G. L. Fieldas, J. Higley'is ir M. Burtonas išskiria tris idealius politinio elito struktūros tipus ir atitinkamai kiekvieną iš jų susieja su tam tikros formos režimo įtvirtinimu:

- 1) Konsensualiai vieningas elitas (angl. *consensually unified*)<sup>10</sup> – tai pliuralistinė elito struktūra, kai jokia politinio elito „stovykla“ nedominuoja sistemoje, jos tarpusavyje komunikuoja, „derasi“ ir iš esmės sutaria dėl svarbiausių valstybės valdymo principų – politinio žaidimo taisyklių. Politinė konkurencija tokioje sistemoje yra suvokiama kaip teigiamos sumos žaidimas, politiniai sprendimai priimami kompromiso būdu. Tokie elito konfigūracija, pasak minėtų autorių, sąlygoja stabilaus, demokratinio politinio režimo įsitvirtinimą.
- 2) „Suskilęs“, arba nevieningas, elitas (angl. *disunified*) – tai tokia politinio elito struktūra, kai tarpusavyje konkuruoja dvi turinčios apylygę įtaką elito „stovyklos“, komunikacija tarp jų yra ribota arba nevyksta, o vertybinis konsensusas ir pasitikėjimas faktiškai neįmanomi. Tokiu atveju abi elito „stovyklos“ nesutaria dėl „žaidimo taisyklių“ ir institucijų lyginamojo svorio sistemoje, paprastai jas naudoja kaip politinės kovos priemonę, kurią vertina kaip nulinės sumos žaidimą („laimėtojai atitenka vis-

kas“). Tokia konfigūracija, pasak G. L. Fieldo ir bendraautorių, sąlygoja nestabilaus politinio režimo egzistavimą<sup>11</sup>. Toks režimas gali būti demokratinis, tačiau labai smarkiai rizikuojantis žlugti.

- 3) Trečiasis „idealus“ elito konfigūracijos tipas, sąlygojantis nedemokratinio režimo įsitvirtinimą, yra ideologiškai vieningo (angl. *ideologically unified*) elito susiformavimas<sup>12</sup>, t. y. vienos elito grupės ideologinis ir sisteminis dominavimas. Šiuo atveju formaliosios „žaidimo taisyklės“ dažniausiai yra ignoruojamos – valdantysis elitas faktiškai kontroliuoja visas valdžios institucijas ir šia savo įtaka naudojasi, „apdovanodamas“ ar „bausdamas“ nepalyginti silpnėsnes politinio elito „stovyklas“ už jų ideologinę (ne)įsitikimybę dominuojančiam elitui.

Siekiant pritaikyti G. L. Fieldo ir bendraautorių teoriją posovietinių režimų kaitos analizei, ją reikėtų papildyti šiomis išvalgomis:

- 1) Pirmajame idealiame politinio elito struktūros (konsensualiai vieningo pliuralistinio elito) tipe išskirti du subtipus – struktūrą, kai visų tarpusavyje konkuruojančių politinio elito „stovyklų“ įtaka sistemoje yra daugmaž vienoda, ir papildomą struktūrą, kai sistemoje tarpusavyje varžosi daugiau negu dvi dėl esminių sistemos funkcionavimo principų „susikalbančios“ elito „stovyklos“, tačiau viena iš jų yra santykinai įtakingesnė už kitas. Pastaruoju atveju, kitaip nei pirmuoju, elito sutartos „žaidimo taisyklės“ greičiausiai bus labiau „konsensinės“, o ne kompromisinės, tačiau tai nėra rimta kliūtis įtvirtinti demokratinį politinį režimą. Paskutinį XX a. dešimtmetį buvo atlikta daugybė kiekybinių bei kokybinių tyrimų dėl parlamentinės vs. prezidentinės sistemos didesnio palankumo demokratijai, tačiau vieningų išvadų, įrodymų, jog stabili gali būti tik tokia demokratija, kuri instituciškai remiasi procedūriniais kompromisais, vis dėlto nebuvo surasta<sup>13</sup>.
- 2) Analizuojant posovietinių politinių režimų kaitos trajektorijas, negalima apsiriboti vien elito struktūrų tyrimais, įskaitant ir šių

struktūrų kai kuriuos kokybinius, ne tik kiekybinius, parametrus (gebėjimą tarpusavyje komunikuoti, „susikalbėti“ dėl pagrindinių „žaidimo taisyklių“), kartu būtina detaliau nagrinėti elito „susitarimus“ dėl politinės įtakos pasidalijimo sistemoje. Jau minėta, jog greta formaliųjų, sutartų „žaidimo taisyklių“ posovietinėje sistemoje, telkiant politinę įtaką, gali būti naudojamasi ne mažiau svarbiomis, niekaip neformalizuotomis „žaidimo taisyklėmis“. Plati erdvė naudotis tokiomis „žaidimo taisyklėmis“ gerokai išplečia elito veiklos erdvę ir sukuria papildomų paskatų didinti savo įtaką sistemoje naudojantis būtent neformaliais mechanizmais.

- 3) Elitų struktūros ir „žaidimo taisyklių“ modelį, atsižvelgiant į posovietinių visuomenių ir transformacijų specifiką (jų daugialypiškumą), būtina papildyti trečiuoju kintamuoju – politinio elito išorinių mobilizacinių strategijų, siekiant padidinti savo įtaką sistemoje, tyrimu. G. L. Fieldas ir bendraautoriai teigė, jog politinio elito konfigūracijos yra kristalizuotos struktūros ir jų transformacija iš vieno tipo į kitą mažai tikėtina. Tačiau posovietinių šalių praktika rodo, jog tai yra visiškai įmanoma, ir bene „galingiausios“ priemonės, galinčios iš esmės pakeisti politinio elito struktūrą, t. y. ypač sustiprinti kurią nors iš konkuruojančių politinio elito „stovyklų“, yra dvi: tam tikros politinio elito „stovyklos“ efektyvi „klientelistinė“ sąjunga su verslu (pvz., vadinamųjų „liberalų“ Rusijoje sandoris „akcijos mainais už paskolas“ su vadinamaisiais „oligarchais“ prieš 1995 m. prezidento rinkimus) ir / arba tam tikros politinio elito „stovyklos“ efektyviai įgyvendinta masių (tikrąja šio žodžio prasme) mobilizavimo strategija. Šiuo atveju „masių mobilizavimas“ reiškia, kad rinkėjų paramos politinis elitas siekia ignoruodamas realią socialinę-ekonominę, tautinę, kultūrinę ir kitokią visuomenės stratifikaciją, visuomenę ar žmones kaip tokius agituodamas kovoti su realiomis ar išgalvotomis politinės sistemos ydomis, žadėdamas tariamai esminę jos transformaciją ir pan.<sup>14</sup> (pvz., Lietuvoje 2003 m.

R. Pakso priešrinkiminė strategija ir liberaldemokratų elgsena 2003–2004 m. bei kt. atvejai).

Reikia pabrėžti, jog būtent sėkmingai įgyvendintos politinio elito mobilizacinės strategijos verslo ir / arba masių paramos atžvilgiu politinio režimo kaitos trajektoriją gali pakreipti iki tol neprognozuota linkme, t. y. paskatinti esminius politinio elito struktūros pokyčius (ypač sustiprinti kurią nors vieną elito „stovyklą“) ir kartu režimo kaitai suteikti kitą (eventualiai nebedemokratinę) perspektyvą. Nors tokias (verslo ir / ar masių mobilizavimo) strategijas politinis elitas gali bandyti realizuoti gana dažnai, atskirose šalyse šių strategijų įgyvendinimo sėkmę nulemia tam tikros struktūrinės aplinkybės (todėl jų ignoravimas „tranzitologijoje“, kaip minėta, sumenkino šios paradigmos teorijų aiškinamąją bei prognozavimo galią). Pavyzdžiui, daugelyje posovietinių šalių reformuojant ekonomikos sistemą, t. y. pereinant nuo socialistinės prie kapitalistinės ūkio sistemos, naujasis verslo sluoksnis formavosi valstybės protekcijų bei kitų išteklių pagrindu ir netapo autonomiškas galios centras visuomenėje. Ši struktūrinė aplinkybė (valdančiajam) politiniam elitui, ypač ankstyvuojų ekonominių reformų laikotarpiu, sudarė labai palankias galimybes užmegzti su verslu klientelistinius santykius ir taip sustiprinti savo politinę įtaką sistemoje. Savo ruožtu masių mobilizavimo strategijos įgyvendinimo efektyvumą sąlygoja tai, kiek efektyviai nagrinėjamoje šalyje yra politiškai organizuotas darbininkų sluoksnis. Teoriniu požiūriu, gausi darbininkų klasė, jeigu turi efektyvių politinių priemonių apginti savo socialinius-ekonominius interesus, sudaro struktūrinį pamatą stabiliam demokratijos funkcionavimui<sup>15</sup>. Ir atvirkščiai – jeigu šis socialinis-ekonominis sluoksnis (posovietinėse šalyse, beje, ypač gausus dėl sovietmečiu vykdytos intensyvios industrializacijos, tačiau santykinai „pralaimėjęs“ posovietinių reformų kontekste ir dėl to nusivylęs politinės sistemos pertvarkymais) yra neefektyviai politiškai reprezentuojamas, tai sudaro gerą struktūrinį pagrindą kitoms (ne kairiosios pakraipos) politinėms „stovykloms“ burti masinius judėjimus, iš esmės nesuderinamus su stabilios demokratijos įtvirtini-

mu. Kitaip tariant, jeigu darbininkų socialiniam-ekonominiam sluoksniui posovietinėse šalyse atstovaujančios politinės partijos (teoriniu požiūriu – efektyviausia politinio atstovavimo priemonė) propaguoja antisistemine ir nesuderinamą su pagrindiniais demokratijos funkcionavimo principais ideologiją ar tiesiog jų yra daug, vienos su kitomis konkuruoja, todėl vien dėl organizacinių priežasčių negali efektyviai atstovauti šio sluoksniu interesams, tai sudaro palankias struktūrines sąlygas kitoms politinio elito „stovykloms“ siekti masių paramos, stengtis mobilizuoti visuomenę tariamai kovai su egzistuojančia sistema, kartu atitolinant liberalios demokratijos įtvirtinimo perspektyvą.

Visų pirmiau išskirtų kintamųjų – politinio elito struktūros, elitų „susitarimų“ turinio ir elitų mobilizacinės strategijos visuomenės atžvilgiu – tarpusavio sąveikos ypatumus bei jų padarinius posovietinio politinio režimo kaitos trajektorijai galima susisteminti į daugiau ar mažiau vientisą teorinį modelį (žr. 1 pav.). Šis modelis numato keturias galimas politinės transformacijos perspektyvas: 1) demokratiją, 2) „demokratiją su būdvardžiais“, 3) „nulinės sumos“ žaidimą ir 4) autoritarizmą.

Pirmoji 1 paveiksle išskirta perspektyva – demokratija – suprantama kaip posovietinio politinio režimo evoliucionavimas liberalios, t. y. daugiau negu procedūrinės, demokratijos link. Antroji perspektyva – „demokratija su būdvardžiais“ (tokį terminą vartoja D. Collieras ir S. Levitsky'is<sup>16</sup>) – apima visus kitimus į procedūriškai demokratinus režimus, kuriuose vis dėlto nėra visiškai realizuojamos visos R. Dahlio išskirtos, poliarchijai būdingos politinės teisės bei pilietinės laisvės. Trečioji perspektyva – „nulinės sumos“ žaidimas – išskirta kaip savarankiška posovietinio politinio režimo kaitos trajektorija, kurioje nuolat balansuojama tarp procedūrinės demokratijos ir autoritarinio režimo. Toks nepastovumas savo ruožtu gali būti ilgalaikis, „chroniškas“, taigi lygiai taip pat, kaip ir kitos perspektyvos, „nulinės sumos“ žaidimas gali būti atskira, konsoliduota posovietinių politinių režimų transformacijos perspektyva. Paskutinė –



autoritarizmo – perspektyva apima posovietinio politinio režimo kitimą nedemokratinio režimo link, kai sistema pamažu evoliucionuoja į tokią situaciją, kai nebeapsisprendžia net procedūrinių demokratijos reikalavimų.

Visi keturi 1 paveiksle išskirti posovietinių politinių režimų transformacijų „scenarijai“ apibūdina kitokias, nebūtinai ilgalaikes politinio elito struktūros, „susitarimų“ ir verslo arba masių atžvilgiu taiko strategijų sąveikas. Faktiškai jų ilgalaikiškumas priklauso nuo to, ar politinis elitas tam tikroje situacijoje struktūriškai gali ir ar realiai įgyvendina masių bei verslo paramos mobilizavimo strategijas. 1 paveiksle matyti, jog politinio elito efektyviai įgyvendinta verslo paramos ar masių paramos mobilizavimo strategija, net jei tuo metu elito struktūra ir „žaidimo taisyklės“ buvo būdingos liberaliai demokratijai, jos įtvirtinimo scenarijų daro iš esmės neįmanomą. Tokių strategijų įgyvendinimas bet kuriuo atveju politinio režimo kaitos trajektoriją „perkelia“ į dešinesnę, t. y. labiau nuo (liberalios) demokratijos nutolusią, perspektyvą (žr. 1 pav.), kuri savo ruožtu gali tapti nuolatine, konsoliduota režimo forma.

1 paveiksle pavaizduota posovietinio politinio režimo kaitos schema, kaip teorinis modelis, kitoje straipsnio dalyje yra taikoma empirinei Ukrainos politinio režimo kaitos analizei. Taigi yra organizuojama, vertinant atskirai šiuos (posovietinio politinio režimo kaitos trajektoriją formuojančius) kintamuosius:

- 1) Ukrainos politinio elito struktūra ankstyvuojant posovietiniu laikotarpiu (efektyvių, t. y. realiai ir organizuotai besivaržančių dėl politinės įtakos politinio elito „stovyklų“ skaičius, jų ideologinės takoskyros<sup>17</sup> ir šios struktūros kaita po kiekvienų Aukščiausiosios Rados rinkimų;
- 2) „žaidimo taisyklės“, pagal kurias elitas „susitarė“ dalytis politinę įtaką sistemoje – „konsensinės“ ar kompromisinės, labiau formalios ar neformalizuotos. Laikoma, jog formalizuotų politinio elito susitarimų pagrindą sudaro šalies Konstitucija ir kt. patekimo į valdžią bei jos pasidalijimą tarp atskirų politinių jėgų

reglamentuojantys teisės aktai. Neformaliųjų institucijų paplitimo, naudojimosi jomis masto tiesiogiai išmatuoti neįmanoma, todėl jų lyginamoji svarba yra vertinama pagal galimybes politiniam elitui naudotis neformaliais, iš sovietinio laikotarpio „užsilikusiais“ įtakos sistemoje telkimo būdais (valstybės nuosavybės dalies ekonomikoje mažėjimo dinamiką, valstybinę žiniasklaidos kontrolę, valstybės tarnybos bei teismų reformos eigą ir pan.);

- 3) žaidimo taisyklių sukurtos paskatos konkuruojančioms politinio elito „stovykloms“ siekti „išorinės“, t. y. verslo arba masių, paramos, tokių mobilizacinių strategijų naudojimo atvejai ir jų efektyvumas transformuojant politinio elito struktūrą (atitinkamai „perkeliant“ politinio režimo kaitos trajektoriją iš vienos perspektyvos į kitą – žr. 1 pav.).

Galiausiai yra nagrinėjamos Ukrainos struktūrinės ypatybės, ribojančios (ar atvirkesnės – palengvinančios) politinio elito galimybes užmegzti „sąjungą“ su verslu ir / ar masėmis ir kartu turinčios įtakos tam tikro politinio režimo įtvirtinimui ar tolesnei jo kaitai.

## ***2. Posovietinės Ukrainos politinio režimo kaitos analizė ir perspektyvos***

### ***2.1. Ukrainos politinio elito struktūra ir jos kaita posovietiniu laikotarpiu***

Nors formaliai Ukraina paskelbė nepriklausomybę 1991 m. rugpjūčio 24 d., komunistų partijos monopolis šioje šalyje žlugo anksčiau. Jau 1985 m. SSRS KP generalinio sekretoriaus M. Gorbačiovo iniciuotos „glasnost“ reformos visoje Sovietų Sąjungoje, kartu ir tuometinėje Ukrainoje, paskatino kurtis įvairias „neformalų“ grupes. Šie judėjimai reprezentavo įvairias socialines, ekonomines, ekologines, institucines bei kitas problemas, pasisakė prieš *status quo* Sovietų Sąjungoje išlaikymą, vienos partijos monopolį, už didesnę sąjunginių

respublikų savarankiškumą, dalinį ekonomikos liberalizavimą ir pan. Tokiems vadinamiesiems „demokratams“, atliekantiems ne tiek konkreta rinkėjų segmento interesų atstovaujimą, bet visuomenės mobilizacinę – už politines bei ekonomines reformas Sovietų Sąjungoje – funkciją, po iš dalies konkurencinių 1990 m. Ukrainos SSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų atiteko apie 25–30 proc.<sup>18</sup> mandatų. Taigi jau 1990 m. Ukrainos SSR įstatymų leidžiamajoje institucijoje susiformavo dviejų „stovyklų“ – „demokratų“ ir komunistų, tačiau gana dinamiška ir chaotiška – politinio elito struktūra. Tiksliai identifikuoti atskiras politines „stovyklas“ ir jų įtaką Ukrainos politinio elito struktūroje 1990–1994 m. (iki pirmųjų po nepriklausomybės paskelbimo nacionalinių įstatymų leidžiamosios valdžios rinkimų) sudėtinga dėl keleto priežasčių:

- 1) daugelis vadinamųjų „demokratų“ formaliai liko komunistų partijos nariai – iki 1994 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų 85 proc. visų išrinktųjų Aukščiausiosios Tarybos deputatų formaliai priklausė komunistų partijai<sup>19</sup>, nors, kaip minėta, apie trečdalis visų deputatų save tapatino su vadinamąja „demokratų“ „stovykla“;
- 2) Ukrainos nepriklausomybės paskelbimas paskatino fragmentaciją komunistų viduje – dalis perėjo į „demokratų“ „stovyklą“, kiti tapo Sovietų Sąjungos atkūrimo siekiančiais radikalais, treči, nuosaikešni, – besiformuojančių centro politinių jėgų atstovais;
- 3) žlugus Sovietų Sąjungai, Ukrainoje vadinamieji „demokratai“ (jų dauguma) pamažu transformavosi į keletą gana radikalių nacionalistinių judėjimų, kurie prioritetą teikė ne demokratinės politinės sistemos Ukrainoje sukūrimui, o visokeriopos jos nepriklausomybės nuo Rusijos užtikrinimui<sup>20</sup>.

Taigi, artėjant 1994 m. Aukščiausiosios Rados rinkimams, šios šalies politinio elito struktūroje jau buvo galima išskirti tris santykinai savarankiškus ideologinius segmentus: 1) prieš reformas ir Ukrainos nepriklausomybę nusiteikę komunistai, 2) ribotus ekonomi-

nius ir politinius pertvarkymus pripažįstantys centristai ir 3) nacionalistai, save laikantys „demokratais“.

1 lentelėje ir 2 paveiksle pateikiama minėtųjų „stovyklų“ santykinės įtakos posovietinio Ukrainos politinio elito struktūrai kaita (pagal 1994, 1998 ir 2002 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų rezultatus).

Bene problemiškesniausia pažiūrų vieningumo, homogeniškumo požiūriu posovietinėje Ukrainoje yra 1 lentelėje ir 2 paveiksle išskirta nuosaikiųjų reformatorių-centristų ideologinė „stovykla“. Šiai grupei yra priskirtos ne tik nuosaikias reformas propagavusios Ukrainos politinės partijos (ypač po 1994 m. rinkimų – Ukrainos darbo partija, Ukrainos socialdemokratų partija), bet ir visų Aukščiausiosios Rados kadencijų nepriklausomi deputatai, taip pat „oligarchinėmis“<sup>21</sup> vadinamos politinės partijos (po 1998 m. ir 2002 m. rinkimų – Žalioji partija, Ukrainos socialdemokratų partija (Vieningoji), Darbo Ukraina, Regionų atgimimo partija ir kt.) ir netgi Ukrainos socialistų partija. Centristinė „stovykla“ Ukrainoje visais laikais buvo labai marga ir nevieninga, tačiau sąmoningai vengė tapatintis su kairiaisiais (komunistais) arba dešiniaisiais (nacionaldemokratais). Savo jėgą centristai parodė 1996 m., kai tik dėl aktyvaus Socialistų partijos lyderio O. Morozo tarpininkavimo Ukrainos parlamente galiausiai pavyko suderinti kraštutines viena kitai oponuojančių „nacionaldemokratų“ ir komunistų „stovyklų“ pozicijas dėl šalies Konstitucijos<sup>22</sup>. Tiesa, politinio spektro centre įsitvirtinus vadinamosioms „oligarchinėms“ partijoms – stambių šalies verslininkų kontroliuojamoms struktūroms, kurios 1998 m. labai sėkmingai pasirodė Aukščiausiosios Rados rinkimuose, socialistų vaidmens reikšmė centro „stovykloje“ gerokai sumažėjo. Susilpnėjo ir socialistų ideologinis bendrumas su kitais „centristinės“ stovyklos segmentais, todėl jos santykinė įtaka posovietinės Ukrainos politinio elito struktūroje turi būti vertinama atsargiai, su tam tikromis išlygomis.

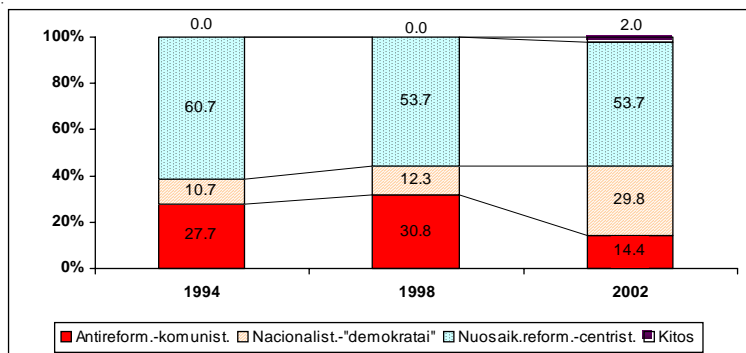
Kaip matyti iš 1 lentelės ir 1 paveikslo, 1994 m. situaciją posovietinės Ukrainos politinio elito struktūroje galima apibūdinti kaip

1 lentelė. Atskirų posovietinės Ukrainos politinio elito ideologinių „stovyklų“ įtaka šalies parlamente (proc. vietų)

<b>„Stovykla“ Politinės partijos</b>	<b>Rinkimai</b>	<b>1994</b>	<b>1998</b>	<b>2002</b>
<i>Antireform.-komunistai</i>		27,7	30,8	14,4
Komunist partija		22,5	27,3	14,4
Valstieji partija		5,2	–	–
Progresyvioji socialist partija		–	3,1	–
„S junga“		–	0,4	–
<i>Nacionalist.-„demokratai“</i>		10,7	12,3	29,8
Rukh		5,4	10,2	–
Respublikon partija		2,5	–	–
Kriškių demokratinė partija		0,5	0,7	–
Demokratinė partija		0,7	–	–
Konservatorių-respublikon partija		0,2	–	–
Ukrainos nacionalist kongresas		0,7	–	–
Nacionalinė asamblėja		0,7	–	–
Nacionalinis frontas		–	0,7	–
Reformų ir tvarkos partija		–	0,7	–
V. Jušenkos blokas „Mūsų Ukraina“		–	–	24,9
J. Timošenko rinkiminis blokas		–	–	4,9
<i>Nuosauk. reform.-centristai</i>		60,7	53,7	53,7
<i>Socialist partija</i>		3,5	–	5,1
<i>Socialist ir Ukrainos valstieji partijų blokas</i>		–	7,6	–
Darbo partija		1,2	–	–
Demokratinio atgimimo partija		1,0	–	–
Pilietinis kongresas		0,5	–	–
Socialdemokrat partija		0,5	–	–
Krymo demokratinio atgimimo partija		0,2	–	–
Žalioji partija		–	4,2	–
Liaudies demokratinė partija		–	6,2	–
Hromada		–	5,1	–
Socialdemokrat partija (vieningoji)		–	3,1	5,3
Agrarin partija		–	1,8	–
Region atgimimo partija		–	0,4	–
Rinkiminis blokas „Už vieningą Ukrainą!“		–	–	22,4
<i>Nepriklausomi deputatai</i>		53,8	25,3	20,9
<i>Kitos partijos</i>		–	–	2,0

Šaltiniai: žr.: K. Wolczuk. The Moulding of Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation. Budapest, CEU Press, 2001, p. 131, 263;

Central Election Commission of Ukraine. Voting Results for Parties (Blocs) in the Multi-Mandate Constituency and Voting in Single-Mandate Constituencies // <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webporc0e>; Elections Around the World: Elections in Ukraine // <http://www.election-world.org/ukraine.htm>



2 pav. Ukrainos posovietinio politinio elito struktūros kaita

pliuralistinę, kurioje dominuoja viena – nuosaikių reformatorių-centristų – „stovykla“, tuo metu kontroliavusi apie 3/5 vietų šalies Aukščiausiojoje Radoje. Tokia politinio elito struktūra yra būdinga antrajai posovietinio politinio režimo kaitos perspektyvai – „demokratijai su būdvardžiais“ (žr. 1 pav.). Nors Ukrainos komunistų partijos – pagrindinio antireformistinės-komunistinės elito „stovyklos“ segmento – propaguojama ideologija buvo ir tebėra iš esmės nesuderinama su demokratinės politinės sistemos funkcionavimo principais, 1994 m. „stovyklos“ dar negalima traktuoti kaip antisistemines, nes aiškesnės taisyklės politinis procesas posovietinėje Ukrainoje įgijo tik 1996 m., kai buvo priimta posovietinės Ukrainos Konstitucija. Iki tol, t. y. kol nebuvo sukurta sistema, nebuvo ir antisisteminių politinių jėgų. Tačiau, priėmus šalies Konstituciją, Ukrainos komunistinė elito „stovykla“, nuosekliai tebepropaguojanti SSRS atkūrimo idėją, besipriešinanti privačios nuosavybės instituto sukūrimui, siekianti grąžinti sovietų sistemą kaip Ukrainos politinės valdžios organizavimo pa-

grindą, tapo iš esmės antisisteminė. Kitoms politinėms grupėms pasidarė ideologiškai nebeįmanoma susitarti su ja dėl pagrindinių valstybės valdymo, sistemos funkcionavimo principų. Atsižvelgiant į tai ir į faktą, jog antireformatoriai-komunistai po 1998 m. rinkimų nebebuvo kiekybiškai stipriausia politinio elito „stovykla“ (žr. 2 pav.), 1998 m. posovietinės Ukrainos politinio elito struktūra vertintina jau kaip dviejų elito „stovyklų“ – „nacionaldemokratų“ ir „centristų“ – struktūra (atitinkamai 53,7 proc. ir 12,3 proc. balsų Aukščiausiojoje Radoje), kurioje gerokai stipresnes pozicijas turėjo pirmoji. Tokia struktūra yra būdinga „nulinės sumos“ žaidimo perspektyvai (žr. 1 pav.). Net jei socialistus (kartu su Valstiečių partija) išbrauktume iš centristų (faktiškai „oligarchinės“ po 1998 m. rinkimų) „stovyklos“ arba išskirtume juos kaip savarankišką grupę, jų laimėtų mandatų skaičius (7,6 proc.) buvo pernelyg mažas, kad galėtų esmingai pakeisti nusistovėjusią politinių jėgų pusiausvyrą.

2002 m. Ukrainos politinio elito struktūra, kaip matyti iš 1 paveikslas, faktiškai išliko tokia pati kaip ir 1998 m. – dviejų, nors ir intensyviau tarpusavyje besivaržančių elito ideologinių „stovyklų“ sistema, kurioje labai sustiprėjo nacionalistų-demokratų „stovykla“ (nuo 12,3 proc. iki 29,8 proc. vietų Aukščiausiojoje Radoje). Tai rodo aiškų Ukrainos politinės sistemos polinkį į „nulinės sumos“ žaidimo scenarijų.

## *2.2. Politinio „žaidimo taisyklės“ posovietinėje Ukrainoje: nuolatinis nestabilumas*

Ukrainoje, palyginti su kitomis posovietinėmis šalimis, pamatinių formaliųjų taisyklių kūrimo procesas užtruko ypač ilgai – nepriklausomos šalies Konstitucija buvo priimta tik 1996 m., o iki tol politinio elito „stovyklų“ įtakos sistemoje pasidalijimą, galima sakyti, veikė daugybė situacinių ir / ar mažai kontroliuojamų veiksnių – kaip antai ypač menka 1990 m. išrinktos Aukščiausiosios Tarybos institucionalizacija, politinė konjunktūra, asmeninės Ukrainos Prezidento L. Krav-

čiuoko ir jo paskirto premjero L. Kučmos ambicijos ir t. t. Penki Ukrainos Konstitucijos projektai (1991 m., 1992 m., 1993 m., 1995 m. ir 1996 m.) apėmė įvairias pusiau prezidentinės ar visiškai prezidentinės sistemos modifikacijas<sup>23</sup>, kompromisiniai politinės įtakos pasidalijimo sistemoje variantai išvis nebuvo svarstomi. Formaliai vertinant, 1996 m. Ukrainos Konstitucijoje įtvirtintą institucinę sąrangą galima apibūdinti kaip pusiau prezidentinę (prezidentinę-parlamentinę<sup>24</sup>) sistemą, kai prezidentas turi gana dideles galias<sup>25</sup>. Prezidentas su Aukščiausiosios Rados pritarimu skiria premjerą, sprendžia dėl kitų ministrų kandidatūrų, gali vienasmeniškai nuspręsti atstatydinti Ministrų kabinetą, turi plačias dekretų leidybos, kitų pareigūnų skyrimo teises. Ukrainos Prezidentas gali paleisti Aukščiausiąją Radą ir skelbti naujus rinkimus, jeigu per 30 dienų nuo sesijos pradžios ji nesusirenka į plenarinį posėdį<sup>26</sup> ir t. t.

Nepaisant posovietinėje Ukrainoje ilgai užtrukusio Konstitucijos priėmimo proceso, joje sutartos formaliosios „žaidimo taisyklės“ buvo nuolat peržiūrimos. Faktiškai kiekvienos naujos Aukščiausiosios Rados kadencijos metu atskiros politinio elito „stovyklos“ inicijuodavo konstitucines pataisas, būdavo bandoma veikti ne pagal sutartas taisykles.

Pavyzdžiui, 1999 m. pabaigoje, kai Aukščiausioji Rada nepritarė antrajai kadencijai perrinkto nuosaikiųjų reformatorių-centristų „stovyklai“ atstovaujančio prezidento L. Kučmos pasiūlytai premjero kandidatūrai, L. Kučma pareiškė, kad „toks parlamentas, kuris nesugeba suformuoti daugumos, yra išvis nereikalingas“<sup>27</sup>. Prezidentas inicijavo referendumą, siekdamas, kad jam būtų suteikta teisė paleisti parlamentą. Tačiau, pavyzdžiui, 2002 m. vasarą, po Aukščiausiosios Rados rinkimų, „oligarchinės“ – centristų „stovyklos“ interesų gynėjas L. Kučma ėmė siūlyti jau visiškai kitokias Konstitucijos pataisas. Tuo metu jis ėjo antrąją, t. y. paskutinę, prezidento kadenciją, todėl ėmėsi iniciatyvos Ukrainoje iš principo sukurti premjero-prezidento institucinę sąrangą – ženkliai apriboti prezidento galias politinėje sistemoje ir sustiprinti premjero pozicijas<sup>28</sup>.

Panašiai nenuosekli buvo ir kitos didžiausios Ukrainos politinio elito „stovyklos“ – „nacionaldemokratų“ – pozicija pamatinių formaliųjų „žaidimo taisyklių“, apibrėžiančių valdžios dalybų principus, atžvilgiu. 2004 m. pavasarį J. Timošenko „Tėviškės“ partija ir V. Juščenkos „Mūsų Ukraina“ boikotavo balsavimą Aukščiausiojoje Radoje dėl L. Kučmos siūlytų konstitucinių pataisų (Prezidento galių sistemoje apribojimo), nes tikėjosi, kad 2004 m. rinkimuose būtų V. Juščenka taps naujuoju Ukrainos prezidentu<sup>29</sup>. Tačiau 2004 m. lapkritį–gruodį kilus politinei krizei, ši politinė „stovykla“ sutiko su L. Kučmos siūlytomis Konstitucijos pataisomis „mainais“ į tai, jog būtų priimtos kai kurios rinkimų įstatymo pataisos ir būtų pakartotas antrasis prezidento rinkimų ratas<sup>30</sup>. Maža to – Ukrainos prezidentu visgi tapus „nacionaldemokratų“ „stovyklos“ lyderiui V. Juščenkai, jo vadovauta Liaudies sąjunga „Mūsų Ukraina“ nusprendė inicijuoti šių pataisų sustabdymą<sup>31</sup>, – sistemoje ir toliau išlaikyti stiprias prezidento galias. O ankstesnioji jo partnerė buvusi premjerė J. Timošenko, nusprendusi savarankiškai dalyvauti 2006 m. Aukščiausiosios Rados rinkimuose ir pakartotinai siekti premjerės posto, tapo ypač aktyvi numatytos konstitucinės reformos įgyvendinimo šalininkė ir t. t.

Ukrainos politinio elito nesugebėjimas susitarti dėl pastovių formaliųjų „žaidimo taisyklių“ atsispindi ir patekimo į politinį elitą – rinkimų reglamentavimo – srityje. Čia taisyklės taip pat nuolat keitėsi: 1994 m. Aukščiausioji Taryba dar buvo renkama pagal sovietinės „žaidimo taisykles“ – visi 450 narių pagal atstovavimo daugumą sistemą, 1998 m. Aukščiausioji Rada jau buvo renkama pagal mišrią rinkimų sistemą, taikant 4 proc. minimalaus atstovavimo barjerą. Vėliau „nacionaldemokratai“ mainais už žadamą paramą L. Kučmos siūlytoms Konstitucijos pataisoms 2004 m. „išsiderėjo“, jog nuo 2006 m. Aukščiausioji Rada būtų renkama tik pagal proporcinę rinkimų sistemą, taikant 3 proc. minimalų atstovavimo barjerą, taip tikėdamiesi susilpninti daugelį „oligarchinių“ partijų ir centristinę „stovyklą“ apskritai, kuri neteks svarbaus savo segmento – nepriklausomų deputatų. Tačiau po oranžinės revoliucijos „nacionaldemokratai“ (ypač „Mū-

sų Ukraina“), dar prieš metus sutikę su 3 proc. barjero įvedimu, ėmė siūlyti didinti jį net iki 7 proc., nors vėliau, kilus politinei krizei jų „stovyklos“ viduje, tokių ketinimų atsisakė ir t. t.

Tiriant erdvę posovietinėje Ukrainoje tarpti neformalioms „žaidimo taisyklėms“, atskirose srityse galima paminėti tokius reikšmingesnius pokyčius:

1) *Valstybės nuosavybės mažėjimo ir kišimosi į ekonomiką dinamika (prielaida: kuo mažiau nuosavybės priklauso valstybei, kuo mažiau šalies vyriausybė suvartoja privataus sektoriaus kuriamų paslaugų bei prekių, tuo mažesnės politinio elito galimybės telkti savo įtaką sistemoje neformaliais būdais – pasinaudojant valstybinių įmonių ištekliais, įgyjant klientelistinę privataus verslo paramą „mainais“ už vyriausybinius užsakymus).* Privatizacija posovietinėje Ukrainoje prasidėjo palyginti vėlai (apie 1994 m.) ir vyko nepalyginti lėčiau nei daugelyje kitų posovietinių šalių (Rusijoje, Lietuvoje ir kt.), taigi valstybės vaidmuo šalies ekonomikoje netgi praėjus dešimtmečiui po nepriklausomybės paskelbimo išliko gana didelis (atitinkamai – gana plati erdvė neformaliais būdais politiniam elitui telkti savo įtaką sistemoje). Pavyzdžiui, 2004 m. Ukrainos valstybės gautos pajamos už privatizuotą turtą buvo didžiausios per visą šalies posovietinę istoriją<sup>32</sup>. Be to, 2005 m. J. Timošenko vyriausybė nusprendė peržiūrėti daugybę L. Kučmos valdymo laikotarpiu sudarytų privatizavimo sandorių. Tikėtina, kad, kol „nacionaldemokratai“ sistemoje išlaikys šiek tiek didesnę politinę įtaką nei jiems stipriausiai oponuojanti „oligarchų“–„centristų“ „stovykla“, toks politinis kursas bus tęsiamas, taigi valstybės atitraukimas iš ekonomikos Ukrainoje bus ypač lėtas ir ateityje. *World Heritage Foundation* vertinimu, valstybės intervencija į ekonomiką posovietinėje Ukrainoje 1995–2005 m. laikotarpiu didžiausia buvo 1999–2002 m. (faktiškai tuomet, kai „oligarchų“–„centristų“ „stovykla“ ypač akivaizdžiai dominavo dviejų žaidėjų politinio elito struktūroje), vėliau nuosekliai mažėjo (žr. 2 lentelę). Tačiau net ir 2005 m., po oranžinės revoliucijos, valstybės pajamos iš jos valdomų įmonių ir kito valstybinio turto išliko palyginti didelės (apie 7,5 proc. BVP).

2 lentelė. *Vyriausybės intervencijos į ekonomiką vertinimas: Ukraina, 1995–2005 m.*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ukraina	4,0	4,0	4,0	4,0	5,0	5,0	5,0	5,0	3,0	3,0	2,5

Šaltinis: parengta pagal *World Heritage Foundation* vertinimus – žr.: World Heritage Foundation. Index of Economic Freedom // <http://www.heritage.org/research/features/index/search.cfm>

Paaiškinimai: Vyriausybės intervencijos į ekonomiką rodiklis nustatomas atsižvelgiant į du objektyvius kriterijus: 1) valstybės vartojimo lygį (proc. BVP); 2) valstybės pajamas iš savo valdomų įmonių ir kito jai priklausančio turto (proc. BVP). Galimų šio indikatorius (vyriausybės intervencijos į ekonomiką) įverčių reikšmės: 1 – valstybės pajamos iš valstybinių įmonių ir kitos valstybinės nuosavybės sudaro mažiau nei 5 proc. šalies BVP; 2 – 5–10 proc. BVP; 3 – 10–20 proc. BVP; 4 – 20–40 proc. BVP; 5 – daugiau nei 40 proc. BVP.

2) *Valstybės monopolio žiniasklaidoje mažėjimas, tendencijos žiniasklaidos kontrolės srityje (prielaida: kuo mažiau žiniasklaidos priemonių valdo valstybė, kuo mažiau valstybė ją kontroliuoja, tuo mažesnės politinio elito galimybės manipuluoti žiniasklaidos priemonių teikiama informacija ir taip plėsti savo įtaką sistemoje).* Įstatymai, draudžiantys cenzūrą, garantuojantys žodžio laisvę ir pan., Ukrainoje buvo priimti pirmaisiais nepriklausomybės metais. Paprastai sutariama, kad jie visiškai atitinka demokratinei šaliai keliamus reikalavimus žiniasklaidos laisvės užtikrinimo srityje<sup>33</sup>. Pirmaisiais nepriklausomybės metais Ukrainoje, kaip ir kitose posovietinėse šalyse, buvo didžiulė valstybės nekontroliuojamų periodinių leidinių sklaida, tačiau daugelis jų neišgyveno per ekonominę krizę, didelį tiražą išlaikė tik keletas. 1996–1998 m. faktiškai visų nacionalinių šalies dienraščių leidybą ėmė kontroliuoti vadinamieji „oligarchai“ – didžiųjų Ukrainos verslo klanų lyderiai ir kartu atitinkamų politinių partijų steigėjai / vadovai, tiesiogiai dalyvaujantys politiniame šalies gyvenime<sup>34</sup>.

Svarbiausių televizijos kanalų privatizacija Ukrainoje (kaip ir vidutinių bei stambių įmonių privatizacija apskritai) prasidėjo gana vėlai – tik 1996 m., tačiau jau 1998 m. trys iš keturių nacionalinių kanalų („Sudio 1+1“, „Inter“ ir ICTV) tapo privatūs. Tačiau vėlgi – nors

valstybė formaliai atsitraukė iš žiniasklaidos srities, leisdama privatiuoti nacionalinius televizijos kanalus, visi jie (kaip ir dienraščių leidyba) atiteko artimai su L. Kučma susijusiems „oligarchams“<sup>35</sup>, taigi valstybės galimybės kontroliuoti žiniasklaidą Ukrainoje tiesiogiai priklausė nuo to, kokia politinio elito „stovykla“ tam tikru laikotarpiu dominuoja sistemoje. Pavyzdžiui, valdant L. Kučmai (1994–2004 m.), nacionalinė šalies žiniasklaida tiesiogiai ar per jo politinei „stovyklai“ priklausančius žiniasklaidos priemonių savininkus buvo visiškai kontroliuojama. Be to, neretai prieš kritiškai režimo atžvilgiu nusiteikusius žurnalistus ar žiniasklaidos priemones buvo taikomos įvairios represijos (veiklos patikrinimai, sąskaitų areštai, fiziniai išpuoliai prieš žurnalistus, trukdymai vykdyti tiesioginę veiklą ir pan.)<sup>36</sup>, jau neminint 2000 m. žurnalisto G. Gongadzės, įsteigusio L. Kučmos politiką kritikavusį internetinį laikraštį *Ukrainska Pravda*, nužudymo. 2004 m. pasikeitus situacijai Ukrainos politinio elito sistemoje (santykinių pranašumą įgijus „nacionaldemokratų“ „stovyklai“), režimas faktiškai prarado tiesioginę žiniasklaidos kontrolę, tačiau dėl to žiniasklaida automatiškai netapo nei nepriklausoma, nei nešališka – tiesiog joje atsirado naujojo valdančiojo elito poelgių ir pareiškimų kritikos, kurios beveik nebuvo valdant L. Kučmai. Be to, 2005 m. „nacionaldemokratai“, viešai kritikuodami žiniasklaidą dėl jos darbo, pasirenkamų temų ir pan.<sup>37</sup>, pademonstravo, jog jų nuostatos valstybės ir žiniasklaidos santykių klausimais nėra iš esmės kitokios nei ankstesnio režimo. Nors „nacionaldemokratų“ taikomos žiniasklaidai poveikio priemonės ir nėra represinės, pasikeitus dominuojančiai politinei „stovyklai“, valstybės atsitraukimo, leidimo žiniasklaidai laisvai veikti, neatsirado daug daugiau. Tai patvirtina ir faktas, jog 2005 m. Penktojo („revoliucinio“) televizijos kanalo nuosavybė kaip tyčia atiteko „nacionaldemokratų“ „stovyklos“ atstovui, artimam prezidento V. Juščenkos bičiuliui ir buvusiam Nacionalinio saugumo tarybos sekretoriui „oligarchui“ P. Porošenko. *Freedomhouse* vertinimu (žr. 3 lentelę), 1994–2002 m. Ukraina buvo „iš dalies laisvos“ žiniasklaidos šalis, tačiau nuo 1997 m. iki 2004 m. šioje srityje nuosekliai degradavo ir 2003–2004 m.

## 3 lentelė. Žiniasklaidos laisvė Ukrainoje, 1994–2005 m.

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ukraina	44	42	39	49	49	50	60	60	60	67	68	59

Šaltiniai: Freedomhouse (2005): Freedom of the Press 2005: A Global Survey of Media Independence, p. 208–210 ir Freedomhouse (2004): Press Freedom Rankings 1994–2004 // Excel Format, <http://www.freedomhouse.org/research/pfsratings.xls>

Paaiškinimai: pagal *Freedomhouse* taikomą metodologiją, kiekvienos šalies galimybės veikti nepriklausomai žiniasklaidai yra vertinamos 1–100 balų skale; šalys, įvertintos 1–30 balų, laikomos laisvos žiniasklaidos šalimis, 31–60 – iš dalies laisvos, 61–100 – nelaisvos žiniasklaidos šalimis.

netgi buvo priskirta „nelaisvų“ šalių grupei. 2005 m. situacija šiek tiek pasitaisė, tačiau šalis tebebalansuoja ant „iš dalies laisvos“–„nelaisvos“ žiniasklaidos ribos.

3) *Valstybės tarnybos reforma, savivaldos teisių užtikrinimas (prie-laida: posovietinėse šalyse, kuriose nebuvo įvykdyta valstybės tarnybos reforma ir kuriose nebuvo užtikrintos savivaldos teisės, politinis elitas turi daugiau neformalių galimybių telkti savo įtaką sistemoje)*. Posovietinėje Ukrainoje valstybės tarnybos reforma buvo ir tebelieka labiausiai „apleista“ sritis. 1994–1999 m. valstybės administracinis aparatas padidėjo nuo 146 tūkst. iki 181 tūkst. darbuotojų, jo išlaikymo išlaidos – nuo 1,5 proc. BVP (1996 m.) iki 3,1 proc. BVP (1999 m.), tačiau gyventojų socialinis aprūpinimas minėtu laikotarpiu tik prastėjo. Potencialūs investuotojai dažnai nurodydavo, kad Ukrainos rinkos dydžio ir kitus pranašumus „nusveria“ pernelyg sudėtinga mokesčių sistema, daugybė kontroliuojančių institucijų, biurokratų korupcija ir kt. problemos<sup>38</sup>, iliustruojančios gausias nereformuotos posovietinės valstybės tarnybos problemas. Pirmosios politinės iniciatyvos pradėti Ukrainoje valstybės tarnybos reformą pasirodė 1997 m. – buvo patvirtinta administracinės reformos koncepcija, tačiau dėl 1998–1999 m. vykusių Aukščiausiosios Rados bei prezidento rinkimų politinės valios ir kitų išteklių, reikalingų reformai įgyvendinti, pritrūko. Tiesa, 1999 m. gruodį prezidentas L. Kučma išleido keletą dekretų, kuriais buvo siekiama racionalizuoti vykdomosios valdžios darbą ir admi-

nistracinių valstybės įstaigų struktūrą, tačiau vėlgi – paties prezidento iniciatyvos, kuriomis neva buvo siekiama padaryti valstybės tarnybą efektyvesnę, neretai būdavo visiškai nesuderinamos su Vakarų šalyse efektyvesniu laikomu nešališkos, kompetentingos biurokratijos modeliu. Pavyzdžiui, 2001 m. prezidentas L. Kučma nusprendė ministerijose panaikinti viceministrų pareigyles ir vietoj jų skirti valstybės sekretorius, kurie neva turėjo koordinuoti visą techninį-administracinį kiekvienos ministerijos darbą. Iš tikrųjų, kadangi sekretoriai buvo skiriami tiesiogiai prezidento, jie tik dar labiau padidino valstybės tarnybos subordinaciją valdančiajam politiniam elitui. Valstybės sekretoriai iki 2003 m. veikė kaip „saugikliai“, kad administracinė sistema netaptų pernelyg savarankiška, technokratiška<sup>39</sup>. Pasiryžimą depolituoti valstybės tarnybą ir sukurti savivaldą bendruomenių bei regionų lygmenimis pademonstravo „nacionaldemokratai“ po 2004 m. prezidento rinkimų – Ministrų kabinete buvo įsteigta specialiojo vicepremjero pareigybė. Vicepremjeras buvo atsakingas vien už valstybės tarnybos ir teritorinės-administracinės reformos įgyvendinimą<sup>40</sup>. Tačiau tokioms reformoms nepritaria daugelis Ukrainos politinių jėgų (net ir dalis pačių „nacionaldemokratų“ – J. Timošenko „Tėviškė“). Jos bijo prarasti provincijų gyventojų ir valdžios paramą, kurią iki šiol galėdavo pelnyti specialiai vyriausybės skirtomis subsidijomis ir kitomis priemonėmis. Taigi valstybės tarnybos ir savivaldos reformų įgyvendinimo perspektyvos Ukrainoje lieka neaiškios.

4) *Teismų sistemos reforma, teismų atsparumas kitų valdžios šakų spaudimui (prielaida: posovietinė teismų sistema, jeigu ji buvo reformuota ir tapo santykinai nepriklausoma nuo kitų valdžios šakų bei išorės spaudimų, politiniam elitui užkerta neformalias galimybes naudotis ja plečiant savo įtaką sistemoje).* Teismų sistemos reforma Ukrainoje buvo pradėta įgyvendinti 2001–2002 m. Aukščiausioji Rada priėmė keletą įstatymų („mažosios teismų reformos“ paketą), kuriais buvo siekiama padidinti teismų nepriklausomybę nuo vykdomosios valdžios ir padaryti teismų sistemą efektyvesnę, atskirų bylų nagrinėjimui sukurti skirtingų kompetencijų teismus, pakeisti teismų pirmi-

ninkų skyrimo procedūras ir pan.<sup>41</sup> Tačiau, pavyzdžiui, nors vietos teismų teisėjams buvo suteikta galimybė teismo pirmininkus išsirinkti patiems, juos ir toliau (2004 m.) skyrė Teisingumo ministerija. Tarptautinės žmogaus teises ginančios organizacijos priekaištavo Ukrainai dėl pernelyg didelių prokuratūros teisių<sup>42</sup>; tarptautinių ekspertų vertinimu, Ukrainos teismų sistema yra ypač korumpuota, neatspari kitoms įtakoms, įskaitant ir valdžios institucijas<sup>43</sup>. *World Heritage Foundation*, kuris tiria, kaip efektyviai atskirose šalyse yra apsaugota privati nuosavybė pagal tai, ar teismai yra nekorumpuoti, atsparūs kitų valdžios šakų įtakoms, posovietinėje Ukrainoje taip pat neižvelgia jokio progreso, netgi po 2001–2002 m. „mažosios reformos“ (žr. 4 lentelę).

Apibendrinant „žaidimo taisykles“ ir jų pokyčius posovietinėje Ukrainoje, priklausomai nuo elito struktūros, galima teigti, kad 1994 m. Ukrainos Aukščiausiojoje Radoje susiformavus ideologiškai daugia-lypei elito struktūrai ir joje aiškiai dominuojant centrinių ideologinei „stovyklai“, sutartos formaliosios „žaidimo taisyklės“ (pirmiausia 1996 m. Konstitucija, o 1997 m. pabaigoje – ir naujas Aukščiausiosios Rados rinkimų įstatymas) buvo „konsensinės“. Buvo sukurta tokia sistema, kurioje politinė „stovykla“, laimėjusi prezidento postą, kartu įgyja ir nemažą „papildomą“ įtaką sistemoje: dekretų leidybos

4 lentelė. Nuosavybės apsaugos efektyvumo vertinimas: Ukraina, 1995–2005 m.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ukraina	4,0	4,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0

Šaltinis: parengta pagal *World Heritage Foundation* vertinimus – žr. *World Heritage Foundation. Index of Economic Freedom* // <http://www.heritage.org/research/features/index/search.cfm>

P a a i š k i n i m a i: pagal *World Heritage Foundation* metodiką, „nuosavybės apsaugos“ situacijos įvertinimas 3 balais reiškia, kad **teismų sistema yra neefektyvi**, joje būna uždelsimų, **gali pasitaikyti korupcijos atvejų**, **teismų sistemai gali turėti įtakos kitos valdžios šakos**, galima ekspropriacija, nors tokie atvejai reti. Įvertinimas 4 balais reiškia, kad privati nuosavybė yra menkai apsaugota, **teismų sistema neefektyvi**, **įprasta korupcija**, **teismams turi įtakos kitos valdžios šakos**, yra galima ekspropriacija.

teisę, realias galimybes tiesiogiai kontroliuoti Ministrų kabineto darbą ir pan. Nepaisant šių formaliųjų taisyklių, 1994–1998 m. valstybės atitraukimas iš ekonomikos, žiniasklaidos srities tebuvo minimalus, o valstybės tarnybos, savivaldos, teismų reformos problemos dar net nebuvo iškilusios į viešąją dienotvarkę, taigi politinis elitas turėjo beveik nevaržomas galimybes naudotis neformaliomis įtakos telkimo priemonėmis.

1998 m., komunistams tapus aiškiai antisistemine politine jėga, Aukščiausiojoje Radoje susiformavo dviejų likusių ideologinių „stovyklų“ priešprieša, ėmė pasitaikyti formaliųjų „žaidimo taisyklių“ ignoravimo atveju, bandymo vienašališkai jas keisti ar interpretuoti vienos iš besivaržančių „stovyklų“ naudai (pvz., L. Kučmos 2000 m. organizuotas referendumas). Esant tokiai situacijai, neformaliosios „žaidimo taisyklės“ telkiant įtaką sistemoje tapo (išliko) ypač svarbios. 1998–2002 m., formaliai vertinant, valstybės monopolis ekonomikoje ir žiniasklaidoje sumažėjo – didelė dalis anksčiau valstybės valdyto turto perėjo privatiems savininkams. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog dauguma naujųjų savininkų tiesiogiai dalyvavo politikoje kaip „centristų“ „stovyklos“ atstovai, valstybės galimybės manipuluoti šiais ištekliais nė kiek nesumažėjo. Be to, galimybes telkti savo įtaką žiniasklaidos ir valdomų ekonominių išteklių pagrindu valdančiajam elitui „padėjo“ nereformuota ir jam palanki valstybės administracinė sistema (įskaitant visas represines įstaigas) bei politiniam spaudimui neatspari teismų sistema.

Tokia „suskilusio“, ideologiškai nevienalyčio, politinio elito struktūra išliko ir po 2002 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų. Šios, kaip ir ankstesnės, kadencijos metu tarpusavyje besivaržančios politinės „stovyklos“ ne kartą bandė keisti formaliąsias „žaidimo taisykles“ savo naudai. Tačiau, net jeigu politikams pavykdavo pasiekti tam tikrų susitarimų, jie būdavo trumpalaikiai. Kitaip tariant, besivaržančios „stovyklos“ 2002–2005 m. Ukrainoje akivaizdžiai siekė, viena vertus, kuo tiksliau formaliai susitarti, pagal kokias taisykles bus patenkama į politinį elitą ir kaip vyks valdžios dalybos, tačiau, kita vertus, nė viena

„stovykla“ neduodavo „garantijų“, jog laikysis formalių susitarimų. Esant tokiai situacijai, kuri ypač būdinga trečiajai (žr. 1 pav.) politinio režimo kaitos perspektyvai – „nulinės sumos“ žaidimui, visiškai logiška atrodo ir tai, jog visos pagrindinės reformos valstybėje yra išaldomos. Nė viena iš tarpusavyje besivaržančių „stovyklų“, esant ypač nestabilioms formaliosioms „žaidimo taisyklėms“, nenori prarasti galimybės priradus pasinaudoti neformaliomis įtakos telkimo galimybėmis (kontroliuodamos žiniasklaidą, teismus, biurokratiją ir pan.).

### *2.3. Politinio elito strategijos verslo ir / ar masių paramos mobilizavimo atžvilgiu ir poveikis elito struktūrai*

Nagrinėti politinio elito ir verslo santykių posovietinėje Ukrainoje vien dėl metodologinių priežasčių yra keblu, nes toks santykis, kai kurių autorių teigimu, paprasčiausiai neegzistuoja<sup>44</sup>. Jeigu, pavyzdžiui, posovietinėje Rusijoje, vykstant privatizacijai, vis dėlto įvyko tam tikra ankstesnio politinio elito (nomenklatūros) bifurkacija į dvi santykinai atskirtas, nors tarpusavyje tam tikrais istoriniais etapais ir sutampančias frakcijas – politinį elitą bei ekonominį elitą, tai Ukrainoje tokio atskyrimo nebuvo. Verslo sluoksnis šioje šalyje ne tik buvo formuojamas valstybės iniciatyva (kontroliuojant politiniam elitui, su jo „sankcija“), verslui jau nuo pirmųjų Ukrainos nepriklausomybės metų buvo leidžiama tiesiogiai dalyvauti (ne daryti įtaką iš šalies, bet dalyvauti pačiam!) valstybės valdyme. Politinių interesų įgyvendinimas naudojantis verslo sluoksniu precedentu tapo dar valdant L. Kravčukui, o vėliau, ypač po 1994 m. prezidento ir parlamento rinkimų, tapo tarsi visiškai „normalu“, jog verslininkai, savo valdomais finansiniais, žmogiškaisiais, informaciniais ar kitokiais ištekliais tam tikram politikui ar politinei partijai padėję laimėti rinkimus, vėliau „privalo“ patys gauti postus savo politinių „klientų“ kontroliuojamose valdžios institucijose. Pavyzdžiui, R. Puglisi, T. Bokkvolio ir kt. autorių teigimu, 1994 m. Ukrainos prezidentu L. Kučma tapo, kai užsitikrino Dniepropetrovsko regiono (savo gimtojo, kur iki 1992 m. vadovavo didžiausiai

pasaulyje raketų gamyklai „Juzmaš“) verslo paramą, dar kaip premjeras žadėdamas sparčiau privatizuoti valstybės turta, vykdyti būtiną ekonomikos restruktūrizaciją ir pan. Po pergalės 1994 m. kartu su L. Kučma iš Dniepropetrovsko į Kijevą užimti įvairaus lygio postų vykdomosios valdžios institucijose atvyko daugiau kaip 200 asmenų<sup>45</sup>, 25 žinomi minėto regiono verslininkai buvo paskirti į aukščiausias politinio pasitikėjimo pareigas prezidento administracijoje ir Ukrainos vyriausybėje. Pavyzdžiui, pirmuoju vicepremjėru, atsakingu už ekonomines reformas, tapo S. Tyhypko, buvęs Dniepro komercinio banko direktoriaus pavaduotojas<sup>46</sup>.

Specifinis Ukrainos verslo sluoksnio ir valstybės santykių bruožas yra tai, jog stambūs verslininkai siekė įgyti ne tik vykdomosios valdžios kontrolę, bet ir tiesiogiai dalyvauti ar bent jau veikti per savo valdomas politines partijas parlamentinį procesą. Artėjant 1998 m. Aukščiausiosios Rados rinkimams, stambūs Ukrainos verslininkai ėmė aktyviai steigti savo politines partijas ir patys kandidatuoti rinkimuose. Po šių rinkimų 28 proc. Ukrainos parlamento narių sudarė buvę verslininkai, iš viso – 127 verslo atstovai<sup>47</sup>. Pasak R. Puglisi, 1998 m. Aukščiausiosios Rados rinkimuose po įvairių politinių partijų „vėliavomis“ dalyvavo net 49 bankininkai, 14 buvo išrinkti, o vienas tuomet didžiausių Ukrainos bankų – „Privatbank“ – net įsteigė savo politinę partiją<sup>48</sup>. „Savų“, „oligarchų“ valdomų, politinių partijų steigimas dar labiau suaktyvėjo rengiantis 2002 m. Ukrainos parlamento rinkimams. Kiekvienas iš trijų stambiausių posovietinės Ukrainos verslo klanų – Dniepropetrovsko, Donecko ir Kijevo – turėjo savo politines partijas. Devynios „oligarchinėmis“ laikomos partijos 2002 m. Aukščiausiojoje Radoje kontroliavo 220 mandatų (iš 450) ir kartu su keletu savarankiškai save išsikėlusių deputatų iki pat L. Kučmos pasitraukimo iš prezidento posto parlamente sudarė daugumą, kontroliavo vyriausybę<sup>49</sup>.

Taigi, kaip ir daugelyje kitų posovietinių šalių, Ukrainoje privatizavimo procesas tapo pagrindu formuoti klientelistiniams santykiams tarp tuometinio valdančiojo elito (sistemoje dominavusios

centristų „stovyklos“) ir verslo bendruomenės. Faktiškai nuo maždaug 1994 m. iki 2004 m. oranžinės revoliucijos Ukrainos verslas savo interesams įgyvendinti buvo pajungęs visą šalies valdžios institucijų struktūrą. Beje, po oranžinės revoliucijos ir šalies prezidento rinkimų naujai sudaryta J. Timošenko vyriausybė viešai deklaravo „antioligarchiškas“ nuostatas ir iškart paskelbė, jog artimiausiu metu bus peržiūreta apie 3 tūkst. Ukrainos valstybinių įmonių privatizavimo sandorių<sup>50</sup>. Tačiau galimybės porevoliuciniam Ukrainos politiniam elitui (bet kokiam valdančiajam elitui) veikti autonomiškai stambių verslo grupuočių interesų atžvilgiu išlieka ribotos (apie nuolatinės, neišvengiamos Ukrainos valdžios „oligarchizacijos“ priežastis – kitoje straipsnio dalyje).

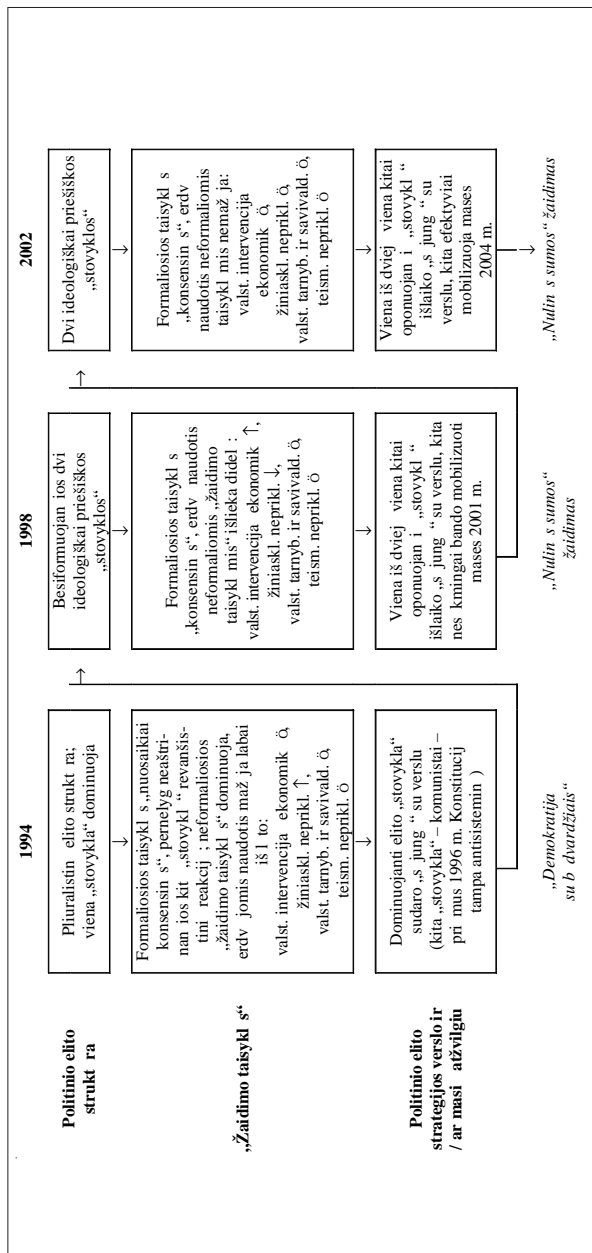
Reikšmingesnių bandymų mobilizuoti masių paramą posovietinėje Ukrainoje nebuvo daug. Nuo 1994 m. iki beveik 2005 m. sistemoje dominavusiai „centristų“ / „oligarchų“ -nuosaikiųjų reformatorių „stovyklai“ masių paramos faktiškai neprireikė – ji buvo imituojama, manipuliuojant rinkimų rezultatais, pateikiant tendencingą informaciją per režimui artimų „oligarchų“ kontroliuojamas žiniasklaidos priemonės ir pan.<sup>51</sup>

Laimėti masių paramą 2004 m. pabaigoje pavyko tik vadinamajai „nacionaldemokratų“ politinio elito „stovyklai“ (ir dviejų pagrindinių žaidėjų struktūroje įgyti santykinį pranašumą) po to, kai buvo ypač grubiai suklastoti prezidento rinkimų antrojo turo rezultatai ir tūkstančiai Ukrainos gyventojų sureagavo į „nacionaldemokratų“ kvietimą dalyvauti taikioje protesto akcijoje prieš L. Kučmos-„oligarchų“ režimo savivalę. Tiesa, panaši protesto akcija vyko ir 2001 m. žiemą po L. Kučmos politiką kritikavusio žurnalisto G. Gongadzės žūties, tačiau dėl nepakankamo politinio ir organizacinio koordinavimo buvo nesėkminga, t. y. nesąlygojo jokių ženklių politinio elito struktūros pokyčių. Oranžinė revoliucija Ukrainoje turėjo visus masių mobilizavimo požymius: gerai išplėtotą organizacinę struktūrą, charizmatinius lyderius – V. Juščenką ir ypač J. Timošenko, raginančius kovoti prieš nusistovėjusią sistemą bei organizuoti ją visiškai

kai kitų vertybių pagrindu, kreipimasi į visą tautą, „paprastus žmones“, kalbėjimą bei veikimą „jų visų vardu“ (pvz., simbolinį V. Juščenkos prisaikdinimą Ukrainos Prezidentu Aukščiausiojoje Radoje, dar neįvykus pakartotiniam antrajam rinkimų turui, simbolinį parlamento pareikštą nepasitikėjimą Vyriausiąja rinkimų komisija)<sup>52</sup> ir t. t. Po oranžinės revoliucijos politinio elito struktūra Ukrainoje nebuvo radikalčiai transformuota – joje išliko tos pačios tarpusavyje besivaržančios ir ideologiškai nesutaikomos elito „stovyklos“ – „oligarchai“ – „centristai“ ir „nacionaldemokratai“, tačiau pastarieji pirmą kartą įgijo tam tikrą pranašumą „centristų“ atžvilgiu: laimėjo prezidento postą, teisę suformuoti Ministrų kabinetą ir nestabilią daugumos paramą Aukščiausiojoje Radoje.

Aptartąsias posovietinės Ukrainos politinio elito struktūros, „žaidimo taisyklių“ transformacijas bei efektyvias politinio elito strategijas verslo ir / ar masių paramos mobilizavimo atžvilgiu „sudėjus“ į schemą (žr. 3 pav.), gaunamas gana nuoseklus vaizdas, kaip ir kodėl būtent taip rutuliojosi posovietinės Ukrainos politinis režimas. Posovietinio politinio režimo kaita, prasidėjusi nuo antrosios („demokratijos su būdvardžiais“) perspektyvos, 1998 m. persikėlė į trečiąją – „nulinės sumos“ žaidimo – perspektyvą ir yra joje iki šiol. „Nulinės sumos žaidimas“ posovietinėje Ukrainoje tapo ypač aiškus 2004 m. oranžinės revoliucijos metu ir po jos.

Posovietinėje Ukrainoje perėjimą iš antrosios politinio režimo kaitos perspektyvos – „demokratijos su būdvardžiais“ – į „nulinės sumos žaidimą“ (taip pat liberalios demokratijos įtvirtinimo negalimumą) sąlygojo tai, jog dominuojanti politinio elito „stovykla“ (centristai) dar 1994–1996 m. sudarė klientelistinę „sąjungą“ su verslu. Be to, kaip minėta, 1994–1998 m. politinio elito struktūroje gana reikšmingą, nors ir ne svarbiausią vietą užėmusi komunistų-antireformatorių „stovykla“, priėmus 1996 m. Konstituciją, tapo antisteminė politinė jėga. Tokia situacija lėmė, kad jau po 1998 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų sistemoje liko dvi viena kitai oponuojančios elito „stovyklos“ („oligarchai“ – „centristai“ vs. „na-



Paaikškinimai: apibendrinant galima naudojimosi neformaliosiomis „žaidimo taisyklėmis“ tendencijas, ženklelis „↑“ reiškia, jog tam tikroje srityje kadencijos metu buvo pastebimos augimo, didėjimo tendencijos, „↓“ – mažėjimo, „↕“ – situacija nepasikeitė.

3 pav. Posovietinės Ukrainos politinio režimo kaitos trajektorija

cionaldemokratai“), kurių ideologinė priešprieša nuolat didėjo ir tapo ypač aktuali po 2004 m. oranžinės revoliucijos, kai labai sustiprėjo „nacionaldemokratų“ politinio elito „stovykla“, laimėjusi masių paramą. Faktiškai 2004 m. pabaigoje „nacionaldemokratai“, turintys masių paramą, tapo lygiaverčiai ar net įtakingesni sistemoje konkurentai „oligarchų“ - „centristų“ ideologinei „stovyklai“, tradiciškai besiremiančiai „sajunga“ su verslu.

*„Nulinės sumos“ žaidimas – konsoliduota  
Ukrainos posovietinio politinio režimo kaitos perspektyva*

Teorinėje straipsnio dalyje buvo minėta, kad politinio elito galimybes sudaryti „sąjungą“ su verslu ir / ar mobilizuoti mases savo ruožtu lemia individualios struktūrinės šalies ypatybės. Kartu galima teigti, kad šios ypatybės lemia ir režimo galimybes „pereiti“ iš vienos perspektyvos į kitą (žr. 1 pav.) arba atvirksčiai – konsoliduotis esamoje situacijoje. Posovietinėje Ukrainoje verslo sluoksnis nesusiformavo kaip autonomiškas galios segmentas visuomenėje, todėl politinis elitas galėjo nesunkiai išlaikyti „sąjungą“ su šiuo sluoksniu net ir po to, kai intensyvios privatizacijos laikotarpis baigėsi. Verslas bijojo prarasti abejotino teisėtumo būdais įsigytą nuosavybę, buvo priklausomas nuo valstybės protekcijų, todėl ypač atkakliai siekė neatsidurti už politinių sprendimų priėmimo proceso ribų. Be to, Ukrainos verslo sluoksnio nevienalytiškumas, specifinė vidinė struktūra (tarpusavyje konkuruojantys stambūs verslo klanai) dar labiau skatino verslą tiesiogiai, per savas politines organizacijas įsitraukti į politinių sprendimų priėmimo procesą, kontroliuoti visuomenės politikams pasirinkimams galinčias turėti įtakos priemones (pvz., žiniasklaidą). Šios aplinkybės sąlygoja tam tikrą „oligarchizacijos“ Ukrainoje neišvengiamumą – tai parodė ir 2005 m. rugsėjį šalyje kilusi politinė krizė „nacionaldemokratų“ „stovyklos“ viduje – V. Juščenkos ir J. Timošenko abipusiai kaltinimai dėl politinių postų naudojimo tam tikrų verslo klanų interesams proteguoti.

Pirma, per daugiau nei dešimtį nepriklausomybės metų verslo sluoksnių (faktiškai keletas tarpusavyje besivaržančių stambių verslo konglomeratų) Ukrainoje konsolidavo savo politines pozicijas Aukščiausiojoje Radoje, sutelkė beveik visų šalies nacionalinių televizijos kanalų, kitų žiniasklaidos priemonių, atskirų pramoninių regionų kontrolę. Šios įtakos net ir „antioligarchiškai“ nusiteikusi vyriausybė (faktiškai bet koks politinis elitas, besirūpinantis savo išlikimu ir savo politinių iniciatyvų įgyvendinimu) negali ignoruoti, valdantysis politinis elitas yra priverstas derinti savo sprendimus su įvairių verslo klanų interesais.

Antra, kadangi Ukrainos verslo sluoksnį, kaip buvo minėta, sudaro keletas tarpusavyje besivaržančių klanų, bet kurie vyriausybės sprendimai, kuriais neva siekiama apriboti tam tikrų verslo grupuočių ekonominę plėtrą ar politinę įtaką, iš principo negali būti neutralūs (tai akivaizdžiai parodė ir buvusios premjerės J. Timošenko užmojai peržiūrėti daugybę ankstesnių privatizavimo sandorių). Tokių iniciatyvų rezultatas bus ne „deoligarchizacija“, o tik konkuruojančių verslo klanų tarpusavio nesutarimų paaštrinimas, nes vieno klanų pozicijų „apkarpymas“ faktiškai reiškia naujas įtakos stiprinimo galimybes kitam (kitiems) klanams.

Apibendrinant galima teigti, jog minėta Ukrainos posovietinio verslo sluoksnio ir jo santykio su valstybe specifika sąlygoja tai, kad šios šalies politinio elito struktūroje nuolat bus bent viena (ir labiausiai tikėtina, stipriausia) „oligarchinė“ politinė „stovykla“, besiremianti „sąjunga“ su verslu. Kitaip tariant, Ukrainos politinis režimas neturi galimybių būti konsoliduotas liberalios demokratijos perspektyvoje (žr. 1 pav.).

Kita struktūrinė posovietinės Ukrainos aplinkybė yra neefektyviai politiškai organizuotas darbininkų socialinis-ekonominis sluoksnis. Darbininkų socialiniams-ekonominiams interesams pretenduoja atstovauti bent keletas vidutiniškai stiprių, tačiau tarpusavyje konkuruojančių<sup>53</sup> politinių jėgų – Ukrainos komunistų partija, Ukrainos socialistų partija, Ukrainos progresyvioji socialistų partija. Kartu su nuolatinės, neišvengiamos „oligarchizacijos“ faktu tai sukuria im-

plikacijas posovietinėje Ukrainoje konsoliduotis būtent „nulinės sumos“ žaidimui (žr. 1 pav.). Pirma, vidinė kairiųjų politinių jėgų Ukrainoje konkurencija skatina bent vieną iš jų (Ukrainos komunistų partiją, Progresyviąją socialistų partiją) stabiliai išlaikyti antisistemine, radikalią ideologinę laikyseną, kad potencialūs rėmėjai minėtas politines jėgas „atskirtų“ nuo kitų kairiųjų partijų. Taigi galima teigti, jog Ukrainos politinėje sistemoje nuolat egzistuos ne ypač įtakingas, tačiau antisistemine ideologiją propaguojantis ir su kitomis politinėmis jėgomis dėl pamatinių valstybės valdymo principų „nesusikalbantis“ komunistų segmentas (kitaip tariant, tikėtina, kad politinėje sistemoje nuolat vyks dviejų pagrindinių elito „stovyklų“ – „oligarchų“–„centristų“ ir vadinamųjų „nacionaldemokratų“ konkurencija, t. y. „nulinės sumos“ žaidimas). Antra, kadangi darbininkų klasė Ukrainoje – ypač platus, tačiau posovietinių politinių bei ekonominių reformų metu santykinai „pralaimėjęs“, nusivylęs socialinis-ekonominis visuomenės sluoksniu – yra neefektyviai politiškai organizuotas per kairiąsias politines partijas, kitoms politinio elito „stovykloms“ (labiausiai tikėtina, jog antioligarchiškas nuostatas propaguojantiems „nacionaldemokratams“) tai sudaro palankias galimybes savo įtaką sistemoje stiprinti siekiant anksčiau aptartos masių paramos. Ši aplinkybė leidžia prognozuoti, jog „nulinės sumos“ žaidimas posovietinėje Ukrainoje išliks ypač intensyvus ir ateityje, nes struktūrinės šalies ypatybės sudaro palankias sąlygas („nacionaldemokratams“, oponuojantiems „oligarchinei“–centristinei „stovyklai“) mobilizuoti masių paramą ne kairiosios ideologijos pagrindu. Taigi politinio režimo nepastovumas (ir demokratija, ir autoritarizmas – be ilgalaikiškumo garantijų) yra „normali“, ilgalaikė, taigi, galima sakyti, konsoliduota posovietinės Ukrainos politinio režimo forma.

### *PASTABOS IR NUORODOS*

<sup>1</sup> Žr.: J. J. Linz and A. Stepan. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The J. Hopkins University Press, 1996. 479 p.; J. J. Linz

and A. Stepan. *Toward Consolidated Democracies // Consolidating the Third Wave Democracies*. Ed. by L. Diamond, M. F. Plattner. London: The John Hopkins University Press, 1997. P. 14–33; G. Sørensen. *Democracy and Democratization*. Boulder, Westview Press, 1993. P. 40–65 ir kitų autorių, tradiciškai priskiriamų „tranzitologinei“ paradigmai, darbus. Šios paradigmos atstovai demokratizacijos procesą (kurį, pasak jų, galima padalyti į du etapus – perėjimą iš nedemokratinio režimo į demokratinį ir demokratijos konsolidavimą) nagrinėjo kaip linijinį judėjimą iš taško A (autoritarinio režimo) į tašką B (demokratinį režimą), tarsi suponuodami, jog buvusio autoritarinio režimo žlugimas – pavyzdžiui, politinio elito restruktūrizacija, ar tik dalinė, formali ankstesniojo režimo liberalizacija, – pavyzdžiui, procedūrinei demokratijai būdingų atributų – pirmųjų konkurencinių rinkimų tam tikroje šalyje – surengimas, jau yra judėjimas demokratijos link, kurią beliks rutinizuoti, ir perėjimas į demokratiją bus sėkmingas.

<sup>2</sup> Žr.: T. Carothers. *The End of Transition Paradigm? // Journal of Democracy*. 2002, vol. 13 (1), p. 6–7.

<sup>3</sup> G. Sørensen. *Op. cit.*, p. 40.

<sup>4</sup> Pavyzdžiui, žr.: D. Collier and S. Levitsky. *Democracy “with Adjectives” (Conceptual Innovation in Comparative Research) // <http://www.nd.edu/~kellogg/WPS/230.pdf>*

<sup>5</sup> Žr.: C. Sørensen. *Social Classes and Democracy: Different Trajectories*. Aarhus: Department of Political Science, University of Aarhus, 1996. P. 2.

<sup>6</sup> J. J. Linz and A. Stepan. 1997. *Op. cit.*, p. 15.

<sup>7</sup> Žr.: T. D. Clark. *Beyond Post-Communist Studies: Political Science and the New Democracies of Europe*. Armonk, New York: M. E. Sharpe, Inc., 2002. P. 67.

<sup>8</sup> Žr. ten pat, p. 62.

<sup>9</sup> Žr. ten pat.

<sup>10</sup> G. L. Field, J. Higley and M. G. Burton. *National Elite Configurations and Transition to Democracy*. (Excerpts from “A New Elite Framework for Political Sociology”) // *Revue Européenne des Sciences Sociales*. 1997, vol. 28 (1990): 149–182), in *Classes and Elites in Democracy and Democratization (A Collection of Readings)*. Ed. by E. Etzioni-Halevy. New York and London, Garland Publishing, Inc., p. 176, 179.

<sup>11</sup> Žr. ten pat, p. 175–179.

<sup>12</sup> Žr. ten pat.

<sup>13</sup> Pavyzdžiui, žr.: T. J. Power and M. J. Gasiorowski. *Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World // Comparative Political Studies*. 1997, vol. 30 (2), p. 123–155; V. Bunce. *Presidents and the Transition in Eastern Europe // Presidential Institutions and Democratic Politics*. Ed. by K. von Mettenheim. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997, p. 161–176; ir kt.

<sup>14</sup> M. Canovan. *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy // Political Studies*. 1999, vol. 47 (1), p. 4–5.

<sup>15</sup> D. Rueschemeyer, E. Huber Stephens and J. D. Stephens. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992. P. 58, 270–273.

<sup>16</sup> Žr. ten pat.

<sup>17</sup> Pabrėžtina, jog, vadovaujantis L.G.Fieldo, J.Higley'io ir M.Burtono elito struktūros samprata, kuria šiame straipsnyje iš esmės (su tam tikrais papildymais) ir remiamasi, politinio elito struktūra nėra ir neturėtų būti tapatinama su partijų sistema. „Sudedamosios“ politinio elito struktūros dalys yra suvokiamos kaip sąlyginai savarankiškos, originalios ideologinės „stovyklos“, kurioms savo ruožtu gali atstovauti ir viena, ir keletas ideologiškai panašių politinių partijų.

<sup>18</sup> K. Wolczuk. *The Moulding of Ukraine: The Constitutional Politics of State Formation*. Budapest: CEU Press, 2001. P. 67.

<sup>19</sup> Ten pat.

<sup>20</sup> Plačiau apie tai žr.: K. Wolczuk. *Op. cit.*, p. 105–107.

<sup>21</sup> Apie „oligarchines“ politines partijas Ukrainoje, verslo klanų siekį tiesiogiai dalyvauti politinių sprendimų priėmimo procese, ypač po 1998 m. Aukščiausiosios Rados rinkimų, plačiau žr.: R. Puglisi. *The Rise of the Ukrainian Oligarchs // Democratization*. 2003, vol. 10 (3), p. 108–115, taip pat A. Åslund. *Left Behind: Ukraine's Uncertain Transformation // National Interest*. 2003, vol. (73), p. 109–110 ir kt.

<sup>22</sup> Plačiau apie tai žr.: K. Wolczuk. *Op. cit.*, p. 204–206.

<sup>23</sup> Žr.: K. Matsuzato. *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics // [http://www.findarticles.com/p/articles/mi\\_qa3996/is\\_200501/ai\\_n13640822](http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200501/ai_n13640822)*

<sup>24</sup> M. S. Shugarto ir J. M. Carey'io valdymo sistemų klasifikacija – žr.: S. M. Shugart and J. M. Carey. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

<sup>25</sup> Žr.: R. Elgie. *Semi Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations // Political Studies Review*. 2004, vol. (2), p. 317, 325.

<sup>26</sup> 1996 m. Konstitucijos 90, 106 str. – žr. *Constitution of Ukraine // <http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm>*

<sup>27</sup> K. Wolczuk. *Op. cit.*, p. 272.

<sup>28</sup> Plačiau žr.: O. Protsyk. *Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine // Europe-Asia Studies*. 2003, vol. 55 (7), p. 1087, 1090–1091; K. Matsuzato. *Op. cit.*

<sup>29</sup> Žr. *Ukraine: Verkhovna Rada Fails to Pass Constitutional-Reform Bill (RFE/RL Reports)*, <http://www.rferl.org/reports/pbureport/2004/04/13-130404.asp>; M. Pogrebinsky. *Constitutional Reform and Presidential Elections in Ukraine // <http://www.analitik.org.ua/eng/publications/pogrebinsky/40a0d3719795d/>* ir kt.

<sup>30</sup> Žr.: *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Opinion on the Amendments to the Constitution of Ukraine Adopted on 8.12.2004, Adopted by the Commission at its 63rd Plenary Session (Venice, 10–11 June 2005) // [http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)015-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)015-e.pdf)*

<sup>31</sup> S. Sidorenko, S. Strokan. *Yushchenko Has Nothing to Change // Komer-sant*. 2005, vol. 137, p. 9 // <http://www6.lexisnexis.com/publisher/EndUser?Ac->

tion=UserDisplayFullDocument&orgId=574&topicId=100009214&docId=1:310757648&start=34; Ukrainian Ex-Premier Breaks up with President, <http://eng.maidanua.org/node/397>

<sup>32</sup> D. Martynenko. Privatization Programme for 2004-2006: What to Expect in the Coming Years? // <http://www.pwcglobal.com/extweb/pwcpublishings.nsf/docid/B854A29C76A0D72080256F6D004CB0E0>

<sup>33</sup> E. Wächter. 'Truth' and 'Politics' – The Mass Media in Independent Ukraine 1991–2001 // <http://www.ferkel.co.uk/pub/dissertation.html#Developments>

<sup>34</sup> Ten pat.

<sup>35</sup> Ten pat.

<sup>36</sup> Pavyzdžiui, 2004 m. prezidento rinkimų krizės metu buvo keletą kartų sumušti „5-ojo kanalo“, kuris transliavo Kijevo ir kitų didesniųjų Ukrainos miestų auditorijoms ir buvo vienintelis kanalas, nepalaikęs „oligarchų“-, „centristų“ politinio elito „stovyklos“, žurnalistai, iš jų atimtos kameros, padegta televizijos būstinė, areštuotos sąskaitos ir t. t. – žr. Press Freedom Barometer for October 2004 // <http://eng.imi.org.ua/barometr/october.html>, taip pat N. Diuk and M. Gongadze. Post-Election Blues in Ukraine // *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13 (4), p. 165.

<sup>37</sup> J. Maksymiuk. Ukrainian Government Sends Mixed Signals over Media // Radio Free Europe/Radio Liberty 17/03/05, [http://www.coe.int/T/E/Human\\_Rights/media/1\\_Intergovernmental\\_Co-operation/Min\\_Conf/MediaCoverage\\_en.asp](http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/media/1_Intergovernmental_Co-operation/Min_Conf/MediaCoverage_en.asp)

<sup>38</sup> Žr.: The Ukrainian Centre for Economic and Political Studies Named after Olexander Razumkov // *Administrative Reform in Ukraine: Will the Closed Circle Be Broken? (Analytical Report)*, p. 4–5, 10 // [http://www.uceps.org/additional/analytical\\_report\\_NSD5\\_eng.pdf](http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD5_eng.pdf); taip pat B. Krawchenko. *Administrative Reform in Ukraine: Setting the Agenda (Discussion Papers, no 3)*. Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 5–7, 14 ir kt.

<sup>39</sup> Apie tai plačiau žr.: P. Kutuev. *Administrative Reform and Presidential Power in Ukraine // Russia and Eurasia Review*. 2003, vol. 2(13), [http://www.jamestown.org/publications\\_details.php?volume\\_id=16&issue\\_id=625&article\\_id=4537](http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=16&issue_id=625&article_id=4537)

<sup>40</sup> Y. Lyman. Special Vice-Premier or 100 Days of Roman Bezsmertnyi // <http://www.razom.org.ua/en/news/6488/>

<sup>41</sup> Commission of the European Communities: *Country Report: Ukraine (Commission Staff Working Paper, European Neighbourhood Policy)*. 2004, p. 7 // [http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/Ukraine\\_11\\_May\\_EN.pdf](http://europa.eu.int/comm/world/enp/pdf/country/Ukraine_11_May_EN.pdf)

<sup>42</sup> Ten pat.

<sup>43</sup> Žr.: *Central and East European Law Initiative: Judicial Reform Index for Ukraine*. 2002, p. 26–27 // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN017578.pdf>; *Freedomhouse Nations in Transit: Ukraine*. 2005, p. 19–22 // <http://www.freedomhouse.org/research/nattransit/2005/ukraine2005.pdf>

<sup>44</sup> Žr., pavyzdžiui, A. G. Kalman. *Organized Economic Crime and Corruption in Ukraine: The Problem of Countermeasures – Trends in Organised Crime*. 2001, vol. 6 (3/4), p. 69–72 ir kt.

<sup>45</sup> R. Puglisi. Op. cit., p. 111.

<sup>46</sup> Žr. ten pat, p. 108, 111–112.

<sup>47</sup> Ten pat, p. 109.

<sup>48</sup> Ten pat.

<sup>49</sup> Žr. A. Åslund. Op. cit., p. 110.

<sup>50</sup> Žr. Re-privatization Needs to Be Carefully Thought (ICPS Newsletter 6 (265), 21 February 2005), a Publication of the International Centre of Policy Studies // [http://www.icps.com.ua/doc/nl\\_eng\\_20050221\\_0265.pdf](http://www.icps.com.ua/doc/nl_eng_20050221_0265.pdf), taip pat: S. Kiselyov. Orange Crash // <http://eng.globalaffairs.ru/engsmi/883.html> ir kt. Tiesa, vėliau, kilus neigiamai tarptautinei reakcijai, prezidentas V. Juščenka paskelbė, kad reprivatizuojamos bus tik 30 Ukrainos įmonių – žr. ten pat.

<sup>51</sup> Pavyzdžiui, žr.: A. Karatnycky. Ukraine's Orange Revolution // Foreign Affairs. 2005, vol. 84 (2) // <http://www.foreignaffairs.org/20050301faessay84205/adrian-karatnycky/ukraine-s-orange-revolution.html>

<sup>52</sup> Žr.: T. Kuzio. Kuchma to Yushchenko: Ukraine's 2004 Elections and "Orange Revolution" // Problems of Post-Communism. 2005, vol. 52 (2), p. 39–40 ir kt.

<sup>53</sup> Pavyzdžiui, per 1998 m. rinkimus į Aukščiausiąją Radą UKP su USP kandidatais tarpusavyje konkuravo 111 iš 225 apygardų – žr.: A. Wilson. The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavic Brotherhood // The Left Transformed in Post-Communist Societies: The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine. Ed. by J. Leftwich Curry and J. B. Urban. Oxford, Rowman and Littlefield Publisher, Inc., 2003. P. 220.

## **SUMMARY**

### ***PERMANENTLY FLUCTUATING POLITICAL REGIME OF POST-SOVIET UKRAINE AND THE PROSPECTS OF DEMOCRACY CONSOLIDATION***

An unambiguous assessment of the results of changes in the post-communist political regime of Ukraine is hardly possible. The political system of this country has experienced both periods of democratic expectations and democratic setbacks during the last fifteen years. For example, in 1990–1994, before the first competitive parliamentary elections, there was a clear fragmentation among the old (communist) political elite in Ukraine; the country's first democratic constitution was adopted in 1996. However, after Leonid Kuchma was elected President in 1994, authoritarian tendencies gradually recrudesced, "oligarchic" clans took hold of the country's political system, and the elections were increasingly blatantly manipulated and rigged to the advantage of the ruling elite.

This cycle of political development recurred ten years later. Manipulations of the results of the 2004 presidential election raised a massive protest among the

inhabitants of Ukraine, which was symbolically dubbed the “Orange Revolution”. A new influx of democratic expectations forced the ruling elite to concede to re-running the second round of Ukraine’s presidential election, which was won by the opposition. However, the political crisis which struck the new government in September 2005 and the mutual accusations of corruption raised by the former “revolutionary” comrades-in-arms – President Viktor Yushchenko and former Prime Minister Yuliya Tymoshenko – raised new questions regarding the vitality of the democratic processes in Ukraine.

The main question examined in this article is therefore whether the vacillation of Ukraine’s political regime is not a regular, permanent condition.

Having two main aims – (1) to construct a theory of Ukraine’s post-soviet political transformation, and (2) to disclose the possibilities of democracy consolidation in this country – the article starts with making some “corrections” to the transitologist approach to regime change.

Firstly, it is argued that political transformation theories should have a shared concept of democracy, irrespective of the number or type of the stages of democratisation distinguished. The experience of post-communist countries shows that formal procedural democratic criteria are insufficient in order to characterise a political system as democratic.

Secondly, traditional theories of regime change focus mostly on the analysis of the behaviour of the main political actors (the political elite) and their decisions (agreements). The structural conditions (e. g. the characteristics of socio-economic development) should be also included into theoretical thinking about regime change.

Thirdly, the analysis of elites and their agreements is sufficiently developed to explain how and when the transition to democracy occurs. However, the democratic consolidation stage has remained somewhat mystified by ‘transitologists’. The article argues that an assumption should probably be made that the behaviour of political elite factions competing in the political system is always rational and self-interested, i.e. democracy (or any other form of political regime) becomes “the only game in town” only if and when it is mostly advantageous for the political elite functioning in that system.

Taking into account the above mentioned “corrections” to the transitologist approach, in the article, there is produced a model for analysing post-soviet regime transformations. The model consists of three main explanatory variables: (1) the structure of political elite, (2) the ‘rules of game’ prevalent in the system, and (3) the strategies of political elite aiming at gaining business and/or mass support. Consequently, various interrelations of these variables may produce four possible ideal-type outcomes of regime change – (1) democracy, (2) ‘democracy with adjectives’, (3) zero-sum game (a very unstable option when political regime may be temporarily democratic but is at a huge risk of downfall), (4) authoritarianism. In post-soviet countries, it is not enough to examine the structure of political elite and the institutions in order to predict the consolidation of one or another form of political regime. ‘Building politicians’ “alliances” with business and (or) mobilising mass support may negate any such predictions and produce

additional (regressive, in terms of democratisation) impulses to further regime change. The very possibilities of the political elite to form “alliances” with business and (or) to mobilise the masses are mostly determined by the structural characteristics of the country. Thus, the analysis of the latter may not also be omitted in examining post-soviet transitions.

Political regime in Ukraine, which beginning of 1990s started evolving as a probable liberal democracy or at least ‘democracy with adjectives’, after 1998 Verkhovna Rada elections moved to the situation of the zero-sum game. Such transition was conditioned by two factors. First, the changes within political elite structure – the communist camp, which occupied an important, although not the most important place in the pluralist political elite structure in 1994–1998, became an anti-systemic political force after the adoption of the 1996 Constitution. For these reasons, only two opposing elite factions (oligarchs-“centrists” vs. nationaldemocrats) remained in the political system of Ukraine after the 1998 elections, the ideological confrontation of which was constantly increasing and became particularly acute at the outset of the “Orange Revolution” in 2004. Second, the fact that the business class in Ukraine was forming with the “assistance” of politicians allowed the political elite to build an alliance with business community already in 1994–1996 and maintain these tight clientelist relations even after the privatisation period was over.

When at the end of 2004 the nationaldemocrats gathered mass support and became virtually equal or even more influential than the so-called “centrists”, who traditionally draw support from business structures, the zero-sum game in Ukraine became especially acute. Such it remains by now, even after the Orange revolution is over.

In more than ten years of independence the business community of Ukraine has consolidated its positions in the Verkhovna Rada and accumulated control over almost all national TV channels and other media outlets, as well as separate industrial regions. Therefore even anti-oligarchically disposed government cannot ignore this power. The ruling elite that cares about its survival and political success is forced to co-ordinate its decisions with the interests of various business clans.

On the other hand, since Ukraine’s business class consists of several competing clans, any government decisions that seek to limit the political influence of business groups immediately affect the interests of competing business clans. The government cannot remain neutral in principal. Any attempts of the supposed “deoligarchisation” will only result in provoking sharper disagreements between business groups because the curtailment of the positions of one clan will open new prospects for the strengthening of the influence of its competitors.

It may be argued that for these reasons there will always be at least one (and, most likely, the strongest one) oligarchic political camp supported by an “alliance” with business. In other words, Ukraine’s political regime does not have any chance to be consolidated in the liberal democracy perspective.

Another structural characteristic of Ukraine is the politically unorganised working class. At least several competing political forces claim to represent the workers’ interests – the Communist Party of Ukraine, the Socialist Party of

Ukraine, and the Progressive Socialist Party of Ukraine. The internal competition among the left-wing forces encourages at least one of them (the Communist Party of Ukraine, the Progressive Socialist Party) to take a radical, anti-systemic position in order that potential supporters may distinguish it from other leftist parties. Therefore, it is likely that the political system of Ukraine will preserve a left-wing segment that will not wield much power but will propagate an anti-systemic ideology without “communicating” with other political forces. Due to its anti-systemic nature it will not be able to participate in the government of the state and the votes of the left-wing voters (comprising the basis for mass support) will probably be collected by the nationaldemocrats. This circumstance enables predicting that the zero-sum game will remain very intensive in Ukraine in the future as well. Thus, the permanent instability of the state and both – democracy and authoritarianism – in Ukraine (a zero-sum game) may actually be considered to be its consolidated political regime form.